

Vilinskij, Sergej G.

Poznámky o umělecké stránce spisů Saltykovových

In: Vilinskij, Sergej G. *O literární činnosti M. Jev. Saltykova-Ščedrina*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1928, pp. [148]-214

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118709>

Access Date: 13. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Poznámky o umělecké stránce spisů Saltykovových.

Skoro všechny výtvoary M. Saltykova mají satirický ráz: třeba proto objasnit způsoby tvorby, kterými Saltykov působí na společnost. Především, že satira sama o sobě je projev nevšední, neboť nevzniká při všech veřejných jevech (jako na př. román, povídka, lyrika), nýbrž pouze při některých a při tom přesně vymezených.

Tyto podmínky jsou tři.

Předně, ku vzniku satiry jest třeba, aby byla ve veřejnosti pro ni látka, t. j. nešvary a vady, a sice takové, kterých vzhledem ke kulturnímu rozvoji společnosti by v ní býti nemělo. Nemůžeme na př. učiniti předmětem satiry lidožroutství divochů, stojících na nejnižším stupni rozvoje, kteří nevědí, co činí. Stejně nebylo by možno vysmívati se selským nevolníkům, zbaveným svobody, t. j. nejdůležitější podmínky činnosti i odpovědnosti člověka. V XVII. století nevznikly satiry na nevzdělanost a hrubost mravů ruské společnosti této doby (o kterýchž píše Kotošichin i cizozemští cestovatelé), protože obecná kulturní úroveň byla nevysoká. Když však v nějaké společnosti jest již určitý úhrn více nebo méně obecně uznaných názorů, upevněných náhledů a když se tam odhalí jevy příčící se zásadně ideálu uznanému tou společností, — tu je už látka pro satiru. Když na př. v době Kateřiny II. počali v Rusku mluvit o právech lidské osobnosti, když počali přenášeti do Ruska ideje francouzské osvícenské filosofie a vedle nich kvetla domorodá nevzdělanost, úporné nevolnictví, hrubost mravů, — tu mohla vzniknout satira a též vznikla. Když v období let 60. XIX. století vznikaly rozpravy o „veřejné záležitosti“, o veřejné samočinnosti a povinnostech osobnosti ve spo-

lečnosti — s jedné strany, a když s druhé strany „úředníci pokračovali v přijímání posledních úplatků,“ když provinciální administrativní úředníci jednali v úřadě s předešlou libovůlí atd., — tehdy tento kontrast mezi novými proudy a skutečností jistě mohl dáti látku satíře.

A tak první podmínkou pro vznik satiry jest pohotovost materiálu pro ni ve společnosti, materiálu v podobě mravně úchylných jevů, které svědčí o tom, že ideály veřejného života určité doby nebyly všemi uznávány a ne všemi uváděny v život, a že zájmy osobní, egoistické a zjištné zacláněly občanské povinnosti a odváděly lidi od cesty povinnosti a cti.

Za druhé, aby vznikla satira, musí býti určité společenské prostředí, z něhož může vyjít satirik, t. j. musejí býti lidé, kteří svým duševním rozvojem stojí značně výše nad obecnou úrovní širokých mas společnosti, vidí vady, odchylky od ideálů a sami stojí nad těmito nedostatky a mohou za prvé vydati ze svého středu satirika, za druhé dodati mu mravní podpory. Vzpomeňme na úplnou osamělost některých biblických proroků, kteří o sobě mluvili jako o „hlasu volajícího na poušti“: viděli též nedostatky v tehdejší veřejném životě, ale nenacházeli u nikoho při svém kázání porozumění. Vzpomeňme na úplný nedostatek satiry v bouřlivé době Petra Velikého: třebaže přechodné epochy dávají hojný materiál pro satiru, přece satiry tehdy nebylo, neboť se ještě nevytvořilo takové společenské prostředí, které by mohlo vydati satirika i oporu pro něho. Satirický materiál byl, byli i lidé, kteří viděli nedostatky (na př. Feofan Prokopovič, Posoškov a j.), nebylo však opory pro satiru ve společnosti a proto satiry nebylo; vznikla však (satirik Kantěmir) dosti záhy, když petrovská doba počínala patřiti minulosti, ale byla ještě v čerstvé paměti.

Třetí podmínkou vzniku satiry je existence satirika, t. j. člověka, který by nejen viděl nedostatky veřejného života své doby, ale i:

1. vládl darem poesie tak, aby nedostatky ty mohl podati v umělecké formě, a

2. který by byl naplněn věrou v člověka i láskou k lidem, t. j. který by psal své satiry ne k vůli výsměchu, ale aby napravil vady společnosti a byl přesvědčen, že je taková náprava

možná že je v silách lidských. Proto je nutno, aby byl satirik člověkem milujícím svou vlast, jehož bolí duše při pohledu na její nedostatky, a píšícím, jak praví Kantěmir, krví svého srdce.

Takového člověka, který by hověl oběma těmto podmínkám, nebylo na př. ve zmíněné době petrovské, a nebylo ho ani v době let 30.—40. XIX. stol., v době ne tak bouřlivé, jako bohaté satirickým materiálem (neběreme-li zřetel na Lermontova, který chvillemi se rozhorleně ozval proti jednotlivým zjevům životním, jemuž však mnoho scházelo do satirika, zejména určitý společenský názor).

V době, kdy psal Saltykov, vyskytují se všechny tyto tři podmínky. S jedné strany poskytoval veřejný život hojný materiál: vady epochy před reformami; nestvůrné odchylky od společenských ideálů, které bylo pozorovat zvláště v době let 60., plné ideových snah a činnosti; změny a kolísání vládního kursu i ve společenských směrech na konci epochy let 60. a v letech 70.; počátky vládní reakce ve veřejném životě v letech 80. S druhé strany v téže době vystupuje značná část ruské inteligence rozhodně na záštitu nových, pokrokových směrů, a tak se vytváří ono společenské prostředí, které může poskytnouti satirikovi mravní opory a může ho oceniti. K tomuto prostředí náleží sympatisující kritikové se Saltykovem a ta část veřejnosti, již se stal Saltykov brzy duševním vůdcem. Konečně i sám Saltykov je spisovatelem hovičím zcela podmínkám kladeným na satirika: má poetické nadání, lásku k lidem i cit vlastence, který vidí nedostatky ruského života. truchlí nad nimi a pečuje o jejich odstranění.

Satira je, jak vidíme, ne každodenním, nýbrž výjimečným jevem tvorby literární, a vybírá si i své zvláštní úkoly i své zvláštní způsoby.

V satirě se podstatně nežadá úplné a všestranné zobrazení života což je vlastním úkolem románu nebo dramatu: její úloha jest neukázati všeho, ale především stinné, vadné stránky života. Satirik musí zajisté pochopit všecken život určité doby, musí ocenit vzájemný poměr jednotlivých směrů života, musí si ujasnit význam jednotlivých různých jevů života. Všeho toho potřebuje zejména proto, aby určil význam těch stinných jevů, které hodlá kresliti. Opakuji: jeho úlohou jest zobrazovati hlavně zjevy stinné, což ovšem činí jeho práci jednostrannou, mnohdy i tendenční. Možno

dokonce přímo říci, že satira je nemyslitelna bez určité tendence a dokonce bez jistého zveličování. Ale v tomto zveličování jest obsažen společenský význam satiry: má úlohu svého druhu zvětšovacího skla, a když satirik dovede svá zvětšení do fantastičnosti, používá způsobu „reductio ad absurdum“; předkládáje společnosti silně zvětšené vyobrazení vad téže společnosti, osvětluje satirik vědomí společnosti, podává představu zla, které je skryto v mnohých na prvý pohled nevinných, nebo dokonce směšných faktech a zjevech životních¹.

Nadání satirika, jako umělce slova, podmiňuje zajisté větší nebo menší cenu satiry. Jako umělec musí dát slovesnou formu, ztělesňující v sobě zjevy životní. V tom ohledu Saltykov zašel daleko, neboť on na př. neomezoval se na vyobrazování jednotlivých zjevů, nýbrž vytvářel dokonce určité ucelené typy (Juduška, Děrunov a j.) a rozšiřoval tím oblast způsobů, upotřebovaných ruskými satiriky před ním.

Ale v duši satirikově žije v těsném svazku s umělcem publicista; jinými slovy, satirik zobrazuje nejen život, ale jej i oceňuje, posuzuje, vysvětluje, a vykládá jej. Saltykov na př. projevuje tuto vlastnost zejména v pozoruhodné formě: on odvrhuje často umělecký způsob vypravování a chápe se tónu publicisty.

Bylo nejednou poznamenáno, že satirik není historikem společnosti, nýbrž že podává materiál pro historii². V tom úsudku

¹ J. S. Turgeněv (Děnisjuk, II, str. 66), v časopise „The Academy“ 1. III. 1871, nacházejí shodu mezi Saltykovem a Swiftem, píše, že satira M. Saltykova „je stejně vážná, jako mračně reálná; její ohromující reálnost zachází až do prosaičnosti, dokonce v nejděvčejších záchvatech fantasmie, a vyznamenává se zdravým smyslem, nechceme-li říci umírněností, nehledě na nestvůrnost a karikaturnost formy“. K. K. Arsenjev (Děnisjuk, IV, str. 176) myslí dokonce, že vůbec „bez zveličení sotva satiru najdeme; žádati po ní aby bezpodmínečně přesně předváděla fakta, znamenalo by vyloučiti z oblasti umění Aristofana, Juvenala, Swifta, Barbiera, Gogola, Gribojedova... Jde o to, jakou úlohu má v satíře zveličování, pokud a na kterou stranu jde a jak jest spojeno se základní myšlenkou satiry. Je-li zveličování podstatou satiry, jestli je satirik přijímá a vydává za bernou minci, jestli fantastický obal převažuje reálné jádro a neodděluje se od něho lehce a volně... pak se satira přetváří v karikaturu, v prázdnou nebo zlobnou hříčku. Čit míry, správné chápání přítomnosti, vážný vztah k budoucnosti — to jsou hlavní korektivy satirického zveličování“.

² Viz na př. stať Arsenjeva v knize Děnisjuka, díl IV., str. 178.

jest určitá dávka pravdy, jestliže si vždy uvědomíme, že literární výtvoři možno jen s dávkou opatrnosti považovat za materiál historický. Vždyť spisovatel, když zpracovává skutečnost, mění ji v umělecké obrazy a podává nám spíše odraz života, než takový přesný obraz, jakého by mohl upotřebiti historik. Proto i satira, třebaže obsahuje publicistické hodnoty, musí býti přijímána historicky s velikou opatrností, tím více, že subjektivní prvek a jistá tendenčnost jsou při satirě přípustny: za této okolnosti mohl by historik lehce, používaje materiálu satiry, upadnouti v chybu příliš širokým zevšeobecnováním těch životních zjevů, proti nimž satirik bojuje.

Končím tyto předběžné poznámky poukazem na okolnost vlastní již pouze ruské satiry: ona, podle správné poznámky K. Arseņjeva¹, vždy „nutila hledět dopředu“, vynikala „vzdělávacím rázem“. Tato její zvláštnost obsažena jest v tom, že, vytykajíc nedostatky společnosti, vždy je objasňuje (mimo jiných příčin) hlavně nedostatkem kulturnosti ruské společnosti a vyzývá „v před“ — ke světlu, k vědění, k pokroku myšlenky. Kdežto někteří satirikové cizích zemí (na př. Swift) jsou názorů konservativních a proto vybízejí od vad své doby k návratu mravům minulosti, ruští satirikové vůbec vždy vybízelí společnost ne nazpět, ale kupředu. O tuto pokrokovost se sdílí i Saltykov, jemuž jest minulostí, jak už jsme viděli, nevolnictví se všemi svými smutnými následky: proto on pobízí do budoucnosti, která má býti zbavena chyb minulosti i přítomnosti.

Přecházejíce od těchto obecných poznámek k speciálnímu pozorování umělecké stránky tvorby M. Saltykova, pokusíme se ujasnit si, kterými prostředky a způsoby dosahuje svých cílů, totiž vzbuditi ve čtenáři dojem, jakého si satirik přeje.

Především je nám třeba zastaviti se při jedné zvláštnosti tvoření, která se jeví u Saltykova velmi zřetelně — zřetelněji, než u jiných ruských spisovatelů: mluvím o *schematismu* tvoření.

Večteme-li se do děl ruských spisovatelů nového i nejnovějšího období, setkáváme se často se zajímavým zjevem, který by

¹ Děnisjuk, IV, str. 135.

bylo možno nazvat „schematismus tvoření“¹, dokud nám nepomůže vůbec podrobnější prostudování umělecké stránky i techniky literárních výtvorů (dosud, třeba přiznati, nabízejících nejrozsáhlejší možnosti a mnoho neprostudovaného materiálu) vytvořiti zdařilejší výraz a zevrubnější objasnění samého jevu. Podstata schematismu tvoření záleží v tom, že tvořivá představitost spisovatelova často bývá do té míry nasyceena představami určitého druhu, že se spisovatel mnohdy spokojuje uváděním (uvědoměle či neuvědoměle) ve svém výtvoru buď celých obrazů, nebo jednotlivých podrobností, vložených již do jiných výtvorů. Prostým opakováním nebo kopírováním ještě tento zjev nazvat nelze, již proto, že tyto shodné obrazy i podrobnosti v každém výtvoru bývají organicky slity s ostatními částmi obvykle-jednotného uměleckého celku, mnohdy svrchovaně jinak obecně komponovaného, než dřívější výtvor, z něhož obrazy ty byly vzaty. Nezbyvá než míti za to, že schematická shoda jest výsledek psychického osvojování, pevně zakotveného ve vědomí umělcově a projevujícího se ve vhodných případech.

Nejvíce schematický ze všech ruských spisovatelů je nepochybně A. K. Šeller-Michajlov; v románech jeho schematismus tvoření dosahuje až stupně šablony: hrdá aristotická babička nebo teta; čestný idealista, který již jako dítě projevuje svou snahu po práci z vědění; statkář-otrokář se zločinnými sklony a jiné podobné typy opakují se u Šellera-Michajlova tak často, že se zdají čtenáři jakýmsi starými známými. Poněkud v menším

¹ Výraz tento není nový: „schematismem“ ve staré ruské literatuře nazývají se obyčejně hagiografické způsoby, obsahující určité podrobnosti života světce, vyskytující se také v životě jiných svatých; takové jsou na př. povídky o postění se svatého ve středu a v pátek v době, kdy byl ještě kojencem, o nošení řetězů světcem už v době jeho mládeneckých let, umrtvováním žádostí těla. Vystavováním těla sosačkám komárů atp. K objasnění případu takové shody vyslovují hagiobiografové dvě domněnky: 1. buď skutečně světcevo opakování asketických úkonů světce jiného, zejména stejnojmenného, nebo 2. prosté přenesení, čistě literární cestou biografických podrobností se světce na světce, jako prostředek vyplnění obsah životopisu. Druhý předpoklad je pravděpodobnější zejména vzhledem k hagiografům z povolání. Jejich paměť byla zatížena takovým množstvím podrobností, že se v jejich vědomí vytvořilo cosi podobného životopisnému schematu, kteréž vyplňovali jednotlivými fakty, často, jak patrně, nedbajíce, do jaké míry uváděné fakty mohly býti připsány osobě, do jejíhož životopisu se vepisovaly.

stupni možno pozorovati schematismus i u jiných spisovatelů, na př. v povídkách A. Čechova „Step“ (svazek V., ve vydání „Nivy“) i „Baryňa“ (svazek XVII.) najdeme Poláka, hospodářského správce velkostatkářčina, kterou pomalu okrádá; nesprávné chování Poláků¹, správce velkostatků, k sedlákům vylíčeno Čechovem nejen v uvedených povídkách, ale i v povídkách: „Kůagiňa (sv. VI., str. 21) a „On poňal!“ (sv. XVIII., str. 285—294), při čemž dokonce jména se opakují: Kazimír Michajlovič v „Stepi“ (str. 124—125), „Kazimíři i Kajetáni“ („Kůagiňa“, str. 21), Kajetán Kazimírovič — v „Dramatu na ochotě“ — „Drama na honě“ (sv. XIX.), kde Polák má zase nepěknou úlohu. Vidno, že v základě těchto podobných obrazů Poláků, zejména Poláků-správce, leží jakási životní zkušenost, hluboce vtisťená do vědomí A. Čechova, která se projevila nejen v jednotných postavách Kazimíra Michajloviče („Step“), Rževěckého („Baryňa“) i Kajetána Kazimíroviče („Drama na ochotě“), ale i v náhodném citování slov doktora v „Kůagini“. Z jiných příkladů schematičnosti tvoření u Čechova možno upozorniti ještě na př. aspoň na shodu tónu a nálady v konečné scéně hry „Strýček Váňa“ a v loučení Ani s matkou ve „Višňovém sadu“.

Tyto náhodou vzaté příklady ze Šellera-Michajlova a Čechova dokazují, že schematismus tvoření není zjev nějak řídký a ojedinělý. Naopak, je divno, že ho nikdo nepozoruje. Je přirozeno, že mu ani Saltykov neušel: s jedné strany určité dojmy z dětství byly u něho velmi silné a ozývaly se v něm nejednou až do konce života a proto odrážely se nutně v jeho výtvorech; s druhé pak strany i reální život v době zralého věku M. Saltykova byl též bohat a vtiskl jednotlivé skutečnosti velmi živě, takže satiriku bylo velmi těžko se zbaviti opakování a opětovného připomínání jich.

Na potvrzení již uvedeného uvedu² řadu případů, v nichž

¹ Bylo by vůbec zajímavě vyšetřiti typy Poláků v ruské literatuře: u mnohých (ne u většiny) ruských spisovatelů typy ty jsou bezpodmínečně vadné (u Čechova všechny), což mohlo býti vzbuzeno i náhodnými životními styky i jinými příčinami, o nichž vyslovím dále několik domněnek.

² Pro úsporu místa používám v dalším výkladu této hlavy zkratk při citování:

Pomp. = „Pompadury i pompadurši“,

Prizn. = „Priznaky vremeni“,

Prov. = „Pisma o provincii“,

opakování různých podrobností a dokonce i ucelených obrazů zvláště možno pozorovati.

Jest obecně známo, že se v „Pošechonské starině“ odráží mnoho z rodinných vzpomínek M. Saltykova. Jsou to tyto skutečnosti: proroctví epileptického („jurodivý“) Dmitrije Nikonoviče Barchatova o budoucí sudbě Nikanora Zatrapezného jest pouhým opakováním proroctví epileptického Dmitrije Michajloviče Kurbatova o osudu samého Saltykova; francouzské verše, naučené N. Zatrapezným (Star., 5), našly se v papírech samého Saltykova s datem 16. X. 1832; jména prvních učitelů Saltykovových — nevolného malíře Pavla, starší sestry spisovatelovy Naděždy i kněze Ivana Vasiljeviče ze sousední vesnice — opakují se v „Pošechonské starině“, při čemž kněz nenazývá se Ivan, nýbrž Vasilij (hl. 5). Porodní bába poslouživší Saltykovu, Uljana Ivanovna, vystupuje v Star. pod tímž jménem, stejně jako starší sestra Naděžda — v úloze starší sestry Zatrapezného (Star., 15); konečně vychovatelka M. Saltykova Avdotja Petrovna Vasiljevskaja zvěčněna pode jménem vychovatelky u Pustotělových Avdotji Petrovny Veselické (Star., 28). Zde ovšem nelze ještě mluvit o schematismu tvoření: zde se jedná o prosté zrcadlení životopisných událostí v literárním výtvoru. Schematismus tvoření objevuje se tam, kde se vyskytuje vzájemná shoda různých literárních výtvorů. Tytéž vzpomínky z dětství M. Saltykova, o nichž bylo právě mluveno, dají základ schematickým zjevům. Snad jest možno příti se o analogii dojmu, který vzbudilo

Ist. = „Istoria odnogo goroda“,

Tašk. = „Gospoda Taškentcy“,

Dněvn. = „Dněvnik provinciala v Petěrburgě“,

Besědy = „Nedokončennyja besědy“,

Blagon. = „Blagonamórennyja řeči“,

Golovl. = „Gospoda Golovlevy“,

Uměr. = „V sredě uměrennosti i akkuratnosti“,

Idill. = „Sovremennaja idillija“,

K tět. = „Pisma k tětěnkě“,

Měl. = „Méloči žizni“,

Monr. = „Čběžiště Monrepo“,

Star. = „Pošechonskaja starina“.

Ostatní názvy budou uvedeny celé nebo zkratkami lehce pochopitelnými. Číslice při názvech znamenají čís. hlav, črt. dopisů a pod. a používám číslic arabských i tam, kde se u Saltykova vyskytují římské.

v N. Zatrpezném čtení evangelia (Star., 5), s dojmem vzbuzeným v Serežovi Ruslancevu („Rožděnstvenskaja skazka“) slovy o nutnosti „žítí dle pravdy“, která slyšel v chrámě. Zato však množství podrobností sblížuje „Pošechonskou starinu“ s „G. Golovlevými“, ba i s některými jinými výtvary, takže beze všech pochybností vysvitne schematismus Saltykovův. Takové jsou drobné rysy podoby Štěpky-balbesa v „G. Golovlevých“ s bratrem Štěpánem¹ v „Pošech. starině“: oba Štěpáni — oba „nejhorší“ ze všech dětí; oba věnují svou pozornost polnímu hospodářství, zejména úpravě plodin na zimu (srovn. Golovl., 1, a Star., 31). Zmíním se, že rozdělení dětí na „nejhorší“ a na „miláčky“ najdeme nejen v rodinách Golovlevých a Zatrpezných, ale i u Volovitinových („Semejnoje sčastje“, v Blagon., 10), kde ze tří synů (jako u Golovlevých) nejstarší Senička též jest „nejhorší“, t. j. nemilovaný matkou; avšak rysy povahy nepřipomíná nemilované Štěpány Gololvea a Zatrpezného, nýbrž (ale jen zčásti) též Judušku: Senička rád „táhne duši“, t. j. pomalu jí, pomalu mluví, užívá nudného, rozvleklého způsobu jednání; jako Juduška, tituluje matku: „dobryj drug — maměnka“; dále však shoda nesahá. Obraz hospodyně statkářky, vzniklý pod vlivem matky Saltykovovy, nejednou byl proveden naším spisovatelem: podobně i Marja Ivanovna Krošinová „ženština-kulak“ (žena-skrblík) v „Protivorečích“, i Anna Pavlovna Zatrpeznaja (Star.), i Arina Petrovna Volovitinova, která „byla ráda, když jí práce šla od ruky“ („Semejnoje sčastje“). Svou povahou, dosti však odpuzujícími vlastnostmi, přibližuje se ženám tohoto typu i Nina Iraklijevna Velentjeva (Tašk., 4, črta 4). Sem třeba též zařaditi i nejmenovanou „statkářku-skrblíka“, o níž se mluví v „Měločích žizni“ („Vvedenje“, 4). Jest zřejmo, že představa energické statkářky, získávající majetek, patří mezi nejpevnější opakující se představy výtvorů M. Saltykova².

Při statkářece hromadící jmění stojí příručí — rádce v podobě energického starosty: je to Fedot u Zatrpezného, jemuž se svou úlohou velmi podobá Anisim u setřenky Mášeňky.

¹ Jmenuje se ostatně také Štěpka-balbes t. j. blbec. (Star., 3, 20 a j.)

² Nehledíme-li na „eteričnost“ sestřenky Mášeňky (Blagon, 12), musíme uznati, že špatně nehospodář, získává značný majetek, a proto ji bez obtíží můžeme zařadit do této řady žen.

Pro Judušku Golovleva najdeme nemálo rovnoběžných příkladů: jeho soujmenovec Porfiša Velentjev (jakož i Griša Zatrapeznyj) už jako dítě rád se dívá, jak jeho matka počítá peníze a snaží se je získati. Dospělému Juduškovu se podobá Sofron Matvějevič Chmylov, strýc „kata“ (T a š k., 4, črta 2): mluví zvolna, lichotivě („dobryj drug papeňka“), chodí neslyšitelnými kroky, v kostele se vrouceně modlí, je však zbožný pouze vnějškem; ač je ke všem laskav, přece se ho všichni bojí, tušíce jeho dvojakost. Rysy licoměrnosti sblížíjí (však jen zčásti) Judušku, který každého jitra ve své komnatě sloužil proskomidii (část mše) s otcem Nikanora Zatrapezného, který činival totéž v tichu své komnaty, „platí za zbožného člověka, řídí všechny kostelní bohoslužby, ví, kde se mají dělat poklony až k zemi, a kdy je třeba býti dojatým“.

(Star., 4.)

Zdá se, že se ke školním letům Saltykovovým vztahuje původ vypravování o výprasku ve škole, v nichž zůstala beze změny i jména vykonavatelů školních trestů — sluhů Kočurina a Kupcova: srovn. Besědy, 8. a T a š k., 4, črta 2.

Nepochybně reálnú jest i podrobnost, jak nevolník-sluha v dřímotách vyskakuje z postele a neuvědoměle vykonává své povinnosti, přehrabuje totiž uhlí ve vyhaslých kamnech: tak činí Petruška Porfirjevskij („Gub. črty“, 3), komorník Griška (Dnev., 4) i starý Konon (Star., 21).

Těžko říci, zařaditi-li „domněle mrtvé“, t. j. lidi, kteří pokračují v životě pod cizím jménem, ale podle dokladů patřili k mrtvým, mezi rodinné vzpomínky nebo mezi případy ze skutečného života, jež měl Saltykov před sebou; takové případy stávaly se, aby osoba ušla žaláři za spáchaný zločin. Jsou to: Matvěj Chmylov (T a š k., 4, črta 2) a Savelev, muž tety Anfisy Petrovny (Star., 8).

K oblasti, jak patrnó, ne už rodinných vzpomínek, ale skutečných dojmů ze zralého období věku M. Saltykova možno zařaditi tyto případy shodných míst v jeho spisech. Jest to povídka o předvoditeli šlechty, žijícím na velké noze, ne však podle svých prostředků, který pak přišel na mizinu, musil se skrývat v cizině a skončil svůj život v hodnosti číšníka restauračního. Jemu se podobají: Strunnikov (Star., 27) a Memnon Zacharyč (Pošehonskije večera, 2); v črtě: „Ochraniteli“ (Blagon., 2) předvoditel Mor-

kovkin, když přišel na mizinu, odjíždí do Moskvy, kde našel skrovné zaměstnání jako písař u notáře. K tomuto druhu dojmů Saltykovových třeba dále přiřaditi: převlékání úředníků buď do selských šatů za účelem lepšího vyšetření různých záležitostí („Neumělyje“ v „Gub. črtách“), nebo samozvaně za účelem vydírání („Pervyj šag“ a „Gorech vastov“ v „Gub. črtách“); vraždu selské dívky zpitými netvory („Neumělyje“ a „Prositeli“); duševní rozpory mezi otci a dětmi rodin u Rozumových („Bolnoje město“), u Molčaliných (Uměr.), u Udavů (K tetěňkě, 7), u Kruticyných (Měl., část 2, hl. 4), a též v rodině strýce Grigorije Semenoviče, kde se Senička staví do chladného poměru k otci i bratru, ne však že by byl upoután pokrokovými ideály, jako tomu bylo u synů Rozumova, Molčalina a j., ale právě pro „ochranitelské“, t. j. reakčně-konservativní názory. (K tět., 8). Konečně, pod vlivem beze vší pochyby reálných událostí vznikla ještě dvě témata: návštěva revisora („Neprijatnoje posěščenije“ — „Nepřijemná návštěva“ v „Gub. črtách“, a „Prijezd revisora“ v „Nevin. razsk.“) a „projekty obnovlenija“, t. j. projekty obrození (Pestryja pisma, 8, Dnev. a j.); zde nelze však mluvit o shodě podrobností, nýbrž schematicus tvoření projevil se jen v opětovném výběru sujetu v novém osvětlení.

Mnohdy ukazuje schematická shoda k historii vzniku některých výtvorů. Tak na př. fabule známé pohádky o tom, jak muzík nakrmil dva generály, jest pravděpodobně dalším rozvíjením snů „jediného“ pompadura, který, čta o objevech Robinsona, přemýšlel o tom, co by se stalo s ním, pompadurem, kdyby se náhle octl na neobydleném ostrově. (Pomp., 10.)

Do řad fantastické satiry možno postavit na př. velmi shodné případy odhalené mystifikace v VIII. a IX. hl. „Dněvnika provinciala“, kde „statistický kongres“ ukázal se svého druhu provokací a podvodem¹, — i nebývalý případ v listu 7. „Pestrych pisem“, kde rozhovory pensionovaných generálů (vyložené v listu 6.) jsou vyličeny jako práce tajné „společnosti protireformních spik-

¹ Srovn. vypravování o tom, jak Pafnutjeva a jiné členy zemstva „nakryli“ (napálili) při večeři v restaurantu u Palkina ne opravdoví tajní policajti, ale podvodníci: byli to šprýmaři ze „Sojuza nodremljuščich lobotrjasov“. t. j. ze „Svazu bdělých darobáků“. (K tět., 5.)

lenců“. Třeba se zmíniti, že oba tyto případy nenáleží do počtu nejlepších míst v satirách Saltykovových. Fantastické případy, vyprávěné v „Sovremennoj idillii“ a zčásti též přátelství s policejními hodnostáři mají analogii v poměru policejního poručíka Chvatova k autoru „Dněvníka provinciala“ i ve sblížení autora „Uběžiště Monrepo“ s policejním přistavem (komisařem) Gracianovým¹.

Z drobnějších případů schematismu tvoření vzpomeneme aspoň představu „poustevníka“, který pečuje o svou spásu ne v poušti, ale uprostřed světské marnivosti a který neodřiká se čísky vína a jiných nevinných zábav, jako poslouchání sborového zpěvu duchovního a světského: osobou poustevníka jest myšlen biskup i v črtě: „Naš gubernskij deň“ („Satiry v prozě“, 5) i v 9. hlavě „Pomp.“.

Z množství jiných drobných případů uvedu ještě několik.

Tak příznak „dobrého člověka starých dobrých časů“ (zejména „že často zaváněl mořskými travami“) se nachází v črtě: „Naši glupovskija děla“ („Satiry v prozě“, 8) i ve 4. hl. „Pompad.“.

Víra pensionovaných úředníků, že je „povolají znova“ do úřadu a že oni mohou ještě sloužiti, tvoří obecný znak pensionovaných: viz „Nedovolnyje“ („Satiry v prozě“), „Pomp.“, 2, „Otče syn“ („Blagon.“, 7), „Starčeskoje gore“ a j.

Dosti shodných rysů mají obrázky hledání útulného koutku a klidu ve stáří až po hrob v „Bolném místě“, „Monrepo“ a v „Dvorjanské chandrě“ — „Šlechtický spleen“.

Poměr nestalé matky k dospělému synu-hejsku, nakreslený v črtě „Ješče perepiska“ (Blagon., 11), docela se podobá poměrům v rodině Persijanových (Tašk., 4, črta 1.). Sluší zmíniti, že „Perepiska“ i „Ješče perepiska“ (Blagon., 3 a 11) stavěny jsou podle stejného schématu: po každém listu syna i matky následuje P. S., kde se mluví o záležitostech, které, třeba by se zdály autoru listu méně významny, mají přece na konec rozhodující význam.

Nejednou vzpomíná Saltykov monastýru suzdalského jako místa, kam rodiče, jak se domnívají, mají právo posílati děti, do-

¹ Srovn. návštěvu o křtinách u domovníka a o svátku dcery strážníkovy. (K tět. 1 a 2).

konce i dospělejší, potřebující nápravy: „Star.“, 3, „Kruglyj god“ — 1 aprělja a j.

Velmi se sobě podobají všichni idealisté, mluvící o pravdě, spravedlnosti a o nutnosti žítí „božsky“: Jevseič (Istoria, 7), Andrej Kurzanov (Po šech lonskije razskazy, 4), karas-idealista a dokonce i zdravomysljašěj zajac (v stejnojmenných pohádkách).

Několikrát vzpomíná Saltykov na vesnici nebo na venkovský šlechtický dům „Propljovannaja“, objasňuje při tom vznik tohoto názvu (Dněvnik, 4; Idillija, 3, 16 a j.).

Povídka o tom, jak statkářka nutí nevolníka-kuchaře, aby snědl švába, který se octl v polévce, opakuje se též nejednou; srovn. na př. v črtě „Miša i Váňa“ („Nevinnyje razskazy“) i v „Ist.“, 10.

Kázání proti osvobození sedláků, složené statkářem Pustotělovým a přednesené v kostele knězem (Star., 28), připomíná řeč složenou generálem Utrobinem na obžalobu statkáře Anpetova, který sám oral pole. (Otěc i syn.) Tohoto Anpetova vzpomíná Saltykov nejednou: viz „Golovlevy“, 5, „Měloči“, č. I, I, 3. „Otěc i syn“ a j.

Velmi shodnými rysy podává Saltykov náladu velkostatkářů před osvobozením sedláků, zejména očekávání jakýchsi hrubých výpadů a posměchů se strany domácího služebnictva: srovn. črtu „Gospoža Padějkova“ („Satiry v prozě“, 1), „Děrevenskaja tiš“ („Nevinnyje razskazy“, 8), Dněvnik Ržaniščeva¹ v črtě „Naši glupovskija děla“ („Satiry v prozě“, 8).

Snahy úřednictva provinciální administrativy, aby směli vydávat pro své občany zákony, obrážejí se v satirách M. Saltykova: srovn. „Istoria“, 11, „Monrepo“, 2. K této řadě třeba přičleniti „výplody“ pompadurů, podané slohem administrativních výnosů: „O blagovidnoj všech gradonačalnikov naružnosti“ („O příslušném zevnějšku všech náčelníků měst“), spis kniž. Mikaladze (Istoria)

¹ Srovn. „Predčuvstvija gadanija, pomysly i zaboty sovremennago čelčevka“. Tento deník tištěný jako nevydané dílo Saltykovovo, s počátku v „Nivč“ r. 1914, č. 17, a potom celé ve „Zvězdč“ r. 1926, a ve „Volě Rossii, 1927, I, jeví se podrobnějším vydáním denku Ržaniščeva a podává též nálady, které jsou vyloženy Ržaniščevem v „Našich glupovskich dělách“.

a „O blagovidnoj administratora naružnosti,“ spis pensionovaného gubernátora (P o m p., 2).

Horlivě a mnohokrát opakuje (s odsouzením) Saltykov slova Menandra (Korše) o tom, že „naše doba není dobou vysokých úkolů“ („Pocharony“, „Pompad.“, 8, „Besědy“, 1 a j.)

Z množství přísloví a pořekadel, jichž používal Saltykov, některá též byla oblíbená¹, což svědčí o tom, že se ve svých myšlenkách chápal satirik rád obvyklých forem. A opravdu užívá přísloví, aby šetřil rozumové energie, neboť přísloví, vzbuzující v mysli čtenářově určitou myšlenku, zbavují spisovatele povinnosti, utráceti síly i slova na podrobné rozvíjení myšlenky té. Témuž účelu hospodařiti rozumovou energií velmi pěkně slouží též tyto dva způsoby, jichž Saltykov často užíval:

a) Uvedení jednajících osob, vzatých ze spisů jiných autorů; byli to: Nozdrev, Molčalin, Rudin, Lavreckij, Volochov a j. Třebaže tento Saltykovův způsob nebyl bez vad, přece ho možno obhájeti v případech, kde ho užívá racionálně. Saltykov, uváděje jméno určitého literárního hrdiny (na př. Nozdreva), zbaven jest nutnosti podávat charakteristiku této osoby a najednou staví před čtenáře určitý typ. Schematismu se podobá tento způsob tím, že máje svůj původ v hlubině aperecepce autorovy, opakováním dokazuje pevnost i samé představy i formy, již je ona vyjádřena.

b) Druhým způsobem se zavádí do uměleckého díla Saltykovova jednající osoba, která pod tímž jménem vystupovala v jeho díle jiném; tak Porfirij Petrovič se objevuje v „Gubernských črtách“, „Satirách v prozě“ a v „Nevinných razskazích“; Živnovskij — v „Gubernských črtách“, „Smerti Pazuchina“, „Satirách v prozě“ a j. Na konec takové jednající osoby mění se v podrobně nakreslený literární typ. O upotřebení schematismu tvoření zde netřeba ani mluvit; jest samozřejmý.

Příklad Saltykovův ukazuje, že schematismus tvoření podobá se do jisté míry chození po oblíbené pěšince, a že mysl spisovatelova (a ostatně i každého jiného člověka) ráda užívá, kde možno, ob-

¹ Na př. „vyše lba uši ne rostut“ („uši čela nepřerostou“), „prostota chužo vorovstva“ („hloupost jest horší zlodějstva“), „znaj sverčok svoj šestok“ („ať zná cvrček své ohniště“; v Rusku žijí domácí cvrčkové ve skulinách kamen a ohnišť) a pod.

vyklých forem, tím spíše, že často stačí jediná narážka, jediné jméno, aby u čtenáře vyvolalo určitou skupinu představ.

Není pochyby, že hodně podrobné prostudování podobných jevů u jiných spisovatelů pomohlo by konečně vyjasnit podstatu tohoto častého zjevu — schematismu tvoření — a učiniti, třebaže nevelký, ale přece jen krok dopředu v lákavé oblasti teorie poetického tvoření, které dosud chybí dobře ustálené základy.

Co do způsobu výkladu, třeba si při jejich rozboru uvědomiti, že Saltykov jest po výtece — satirik a proto při sdílení svých myšlenek používá hlavně takových způsobů, které co nejúspěšněji vedou k jeho cíli; při tom se i tónu řeči dostává satirického odstínu. Nejčastěji vyjadřuje své myšlenky obrazným, poetickým jazykem s upotřebením množství různotvárných způsobů působení na čtenáře. Zřídka ostatně zanechává obrazivosti a vyjadřuje se zpříma bez uměleckých příkras. Z těchto případů, o nichž se zmíníme později, jsou důležité zejména ty, v nichž Saltykov objasňuje čtenářům svou činnost. Zdálo by se, že umělecké obrazy mají za sebe samy mluvit; přece však mezi obecnstvem i mezi kritiky narážel Saltykov na nechápání (zdánlivé i skutečné) své činnosti, a proto se mu mnohdy zdálo nutným objasnit obecný směr své činnosti i jednotlivé její zvláštnosti.

Takový ráz mají na příklad tyto případy: odmítnutí obvinění z „beletristické obojetnosti“ (K r u g l y j g o d, 1. srpna); názor Saltykovův na satiru a objasnění jeho způsobu psaní (tamtéž); mínění Saltykovovo o vztahu jeho výtvorů k současné době a o tom, že jeho spisy nebudou bez komentáře pochopitelný vnukům (K t ě t., 6); o „bručounství“ Saltykovově“ (B l a g o n a m., — „K čitatělu“); prohlášení, že autor v líčení nevolnictví nepřepíná (S t a r., 26); objasnění práva spisovatelova kreslit karikatury a mnohdy dokonce fantastické obrazy (K t ě t., 12; P o m p., 9); objasnění podstaty jednoho z „Pošečonských razskazů“ (B e s ě d y, 9) i historie povídky o neuctivém Koronatovi (K t ě t., 14); hojně úsudky o literatuře a o vzájemném vztahu čtenáře k spisovateli a naopak atp. Taková objasnění jsou ovšem často vynucena. Nebylo už možno odívati je v poetickou formu, ale bylo nutno vyložit je prostě, jasně, bez poetických obrazů a „vypisovat všecky tečky nad i“ („podávati vše jako na taliři“).

Uprostřed mezi výkladem prosaickým a poetickým jest i způsob ujasňování pojmů, Saltykovem často upotřebený, při němž používá Saltykov někdy výrazů poetických, jindy řeči prosaické. Taková objasnění bývala mnohdy tak nutná, jako výše uvedená objasnění jeho činnosti obecnstvu: při tehdejších podmínkách censury bylo mnohdy třeba užívat smluvených terminů, ne vždy pochopitelných obecnstvu; s druhé strany některé pojmy potřebovaly vůbec podrobného objasnění. Nejdůležitější případy objasnění pojmů jsou tyto: objasnění výrazů „Ezopův jazyk“ a „zvyk třásti se“ (Besědy, 4; K tět., 11), „ulice“ (Měloči, 2, 4), „střední člověk“ (Idillija, 19; Za rubežom, 7), „chiščnik“ — hrabivce (Prizn., 4) i rozdíl mezi hrabivostí a zlodějstvím (Pestryja pisma, 8), „zloděj“ a „okradač eráru“ (Děti Moskvy, 2), „špinavý“ (Měloči, úvod, 4), „vykořistovatel“ (tamtéž, 1, 1, 4), „dlažbošlap“ (tamtéž, 1, 2), „záležitost“ (Besědy, 7) a „pošechonská záležitost“ (Pošech. razskazy, 5), „dělati schválně“ (Kruglyj god, 1. února), „strach ze zítřka“ (Měloči, úvod, 2), „tlachy“ (K tět., 2 a 3), „historiografové-pionýři a skladné duše“ (Province, 1, 2 a 4), typy čtenářů (Měloči, 1), povaha a zvláštnosti Glupovců (Kleveta, Naši glupovskija děla) atp.

Z nejdůležitějších způsobů tvoření u Saltykova jest vytvoření typů, o němž Arsenjev¹ spravedlivě uvádí, že je to jeden z nejtěžších úkolů umění, „ani zdaleka ještě vždycky neřešený, zdaleka ještě mnohdy ani nenaznačovaný“ satiriky. Skutečně, vytvoření uceleného lidského typu je úkol daleko složitější, než provedení jednotlivých satirických rysů jednotlivé osobnosti nebo dokonce celé společnosti. K vytvoření typu je třeba, aby autor pozoroval celý komplex psychických zvláštností různých osobností, spojil tyto zvláštnosti s podmínkami vzniku, rozvoje a jejich bytí, vyjasnil pak spojení určité osobnosti s obklopujícím ji prostředím, určil potom mravní cenu osobnosti atd., zkrátka, — provedl velice složitou tvořivou práci. A přece, nedbaje těch obtíží, podjal se Saltykov se zdarem této práce a po celou dobu své činnosti vytvářel s úspěchem své literární typy. Již v „Gubernských črtách“

¹ Dënisjuk, IV, str. 141.

a jiných pracích druhého období vytvořil typy Živnovského, Porfirije Petroviče, princezny Anny Lvovny. Následující třetí období přináší nejlepší (v ohledu tvořivosti) výtvoř M. Saltykova — typ Judušky a též typy Ariny Petrovny, Anněnky, Razumova, Děrunova a „taškentců přípravné třídy“ (Persianova, Chmylova, Nagornova, Velentjeva). Čtvrté období dalo jeden z nejvýtečnějších výtvořů — „Měloči žizni“, v nichž tvořivá síla Saltykovova dosahuje plného rozkvětu; často nemnohými tahy kreslí zde živě ucelený typ, mnohdy vzrušující srdce čtenářovo; stačí jmenovati na př. aspoň „Čerezovy“, ve kteréžto povídce zní na konci motiv skoro čechovovský o smyslu a cíli života; ostatně Čudinov i Varnavinceva, Gubina, Ladogina, Avenirov, Bodrecov i Bratceva a vůbec všechny osoby „Měloči žizni“, — to jest celá serie krásně nakreslených typů, svědčících o zdatnosti uměleckého talentu autora. Umělec-Saltykov si zde podrobuje zcela publicistu; autor vůbec neodbočuje od umělecké povídky prosaickými a vůbec teoretickými úvahami, — a před čtenářem rýsuje se řada obzvláště živých obrazů. Není vinou autorovou, jestli tyto obrazy často vzbuzují hluboký smutek: takový jest jimi představovaný život — nízký, podlý, ničemný, ničící vše živé, smělé. „Měloči žizni“ jsou mostem, spojujícím Saltykova s Čechovem, od smělých vzruchů let 60. a od idejních snah let 70. ke všednosti a nudě života let 80. a 90. . . . Dokonce i poslední výtvoř M. Saltykova „Pošehonskaja starina“ obsahuje též řadu typů: Anna Pavlovna Zatrapeznaja, Strunnikov, Pustotělov a konečně Valentin Burmakin, naivní idealista, který se dovolává srovnání s Žadovem u Ostrovského¹.

Přikročujice k otázce o příčinách satirického dojmu, vzbuzeného výtvořy Saltykovými, všimněme si nejprve různého ocenění smíchu Saltykovova: Jul. Ajchenvald² míní, že je tento smích poněkud hrubý („není jemná sůl jeho smíchu, ale krása

¹ Je-li svého druhu kriteriem umělecké ceny literárního typu dovolávání se daného typu v tisku a v životě, — ovšem Juduška, Děrunov a Razuvajev (jakožto typy a skoro i jako jména nazývací) tak často se připomínali, zejména ve statcích novinářských, že jejich životnost je nepochybná. Méně poněkud odvolávají se novináři na ostatní typy, možná proto, že se v životě setkáváme spíše s Razuvajevy a Kolupajevy než Čerezovy a Čudinovy.

² „Siluety russkich pisatelj,“ II. str. 225.

její záleží právě v její hrubosti“), kdežto Saltykovův současník kritik E. Markov věřil, že hlavní síla Saltykova — „není ve způsobech hrubého výsměchu, ale v těžko zachytitelných odstínech jemné ironie, které zůstávají mnohým bílou skvrnou nebo záhadnou skupinou slov“¹. Ač si p. Ajchenvalda velmi vážím, přece nemohu se sdíleti o jeho názor: ovšem někdy, ale zřídka býval Saltykov poněkud hrubý (na př. „Pošechonské razskazy“, „Sovremennaja idillija“), avšak všeobecně, v celkovém úhrnu způsobů svého působení na čtenáře, podává skutečně „jemnou ironii“, o níž mluví Markov. Ovšem těžko diskutovat o emočních dojmech kritiků; co se jednomu zdá hrubým, zdá se druhému jemným. Usuzujeme-li však objektivně, třeba především uznat, že Saltykov byl člověk velkého rozumu, a že jeho satiry jsou především plodem rozumu a ne pouze citu; emoční prvek projevuje se u něho ne v „publicistické beletrii“, ani ne vždy v satirách, ale hlavně v těch výtvorech, v nichž objektivně-umělecký prvek zápasí s prvkem publicistickým („Měloči žizni“, „Bajky“ a j.); avšak takových výtvorů je, menšina, a ostatní, kterým je cílem určité působení na společnost, jsou především výtvoři činnosti rozumové a v druhé řadě teprve — mravních emocí. A je to zejména tato okolnost, která dělá smích Saltykova ne hrubým, ale jemným smíchem, jehož jest si autor vědom, smíchem kritickým, nikoli smíchem „vnitřním“, fyziologickým. Vždyť všechny pokusy vyjítí s censurou, dáti čtenáři možnost čísti mezi řádky, udeřit do toho, čeho nebylo dovoleno otevřeně se dotýkat, najíti rysy směšného tam, v čem většina vidí jen cosi krásného, — vše to vyžadovalo napiaté práce myšlenkové, velkého mistrovství, a ještě to, že bylo třeba vyjadřovati se příslušnými krásnými formami, vše svědčí o vysoké práci rozumu spisovatelova. Ty nemnohé výtvoři M. Saltykova, kde je smích jeho drsnější, nikdo zajisté nehodlá zařazovat mezi perly jeho výtvorů; ostatně mnohdy byly možná nutny, ale není v nich cena Saltykova jako spisovatele a satirika, a není jich většina, ale mizivá menšina.

Saltykov přistupuje k svému předmětu jako satirik, t. j. hledě odkrýti slabé stránky zjevu, o němž vypravuje, a nalézal

¹ Dënisjuk, III, str. 268.

množství rozličných účelných způsobů: obecné úsudky ironického ducha, kreslení kontrastů, fantastičnost, parodie, přímá obvinění i nepřímé narážky atp. Pokusíme se aspoň v obecných rysech přehlédnouti tyto způsoby.

Jedním z nejčastějších způsobů Saltykovových je ironický tón řeči: buď vede výklad žertovným tónem, nebo proplétá svou řeč satirickými poznámkami, úsudky a důkazy, nebo kape do své mluvy jízlivé aforismy a sentence. Ukázkou výtvorů, dokonale pro-sycených ironií, jest na př. „Zavěščanie mojím dětám“ (Prizn., 1). většina „Pisem k tětěnké“, „Náš savoir-vivre“ (Prizn., 7), „Pompadury i pompadurši“ a j. Rovněž četné jsou různé ironické úsudky a posměšné důkazy zřejmých paradoxů. Příklady:

— důkaz o tom, že povolení nebo dovolení „mluviti“ je rovnocenné s rozkazem „mluviti“, t. j. posuzovati otázky veřejného života („Skrežet zubovnyj“);

— úvaha o tom, jak úplatek zušlechťuje, činí-li hezkou sumičku (Pomp., 8);

— úvaha, proč uzené maso není potravou pro sedláka, ač tento chová vepře (Idill., 1), a o tom, jaké jsou podmínky selské práce (tamtéž);

— přemýšlení, po čem dovoleno toužit (snít) ruskému občanu (Monrepo., 2);

— přemýšlení o závislosti nadání ruského občana na úředních příkazech (Tášk., úvod, 2);

— o právech ruských občanů a o tom, že není zakázáno, vzhledem k právu, choditi celý den v županu nebo rozprávěti a dokonce písemně vyjadřovati myšlenky, ovšem opatrně (Prizn., 2);

— o tom, že není zakázáno, vzhledem k právu, píti čaj s koláči, choditi po ulici podle libosti, dokonce bez zvláštní nutnosti atp. (K tět., 2);

— přemýšlení o významu krčmářů pro vládu (Monrepo., 2);

— o způsobech krasořečnění („Skrežet zubovnyj“);

— o tom, co má čísti i dělati nadějný člověk, a kdo se vůbec může počítati k nadějným („Seničkin jad“ — Prizn., 5);

— vymezení úlohy vychování, jakožto vnuknutí mládeži povinnosti bezpodmínečně vyplňovat příkázání úřadů (Idillija., 2), i mn. j.

Velmi pozoruhodné jsou jedovaté vtipy Saltykovovy, rozptýlené v podobě sentencí a aforismů po všech jeho výtvorech:

— „nejlepší výraz vlastenectví jest splňování úředních předpisů bez reptání“ (Prizn., 11);

— „concordia res parvae crescunt,“ což zní po rusky: „zde oni! zde naši dobrodinci“ (Prizn., 2);

— nový pompadur neznal věd ni umění: „dokonce z Paul de Kocka a jiných klasiků četl jen vybranější místa“ (Pomp., 3);

— „s hlediska státu je lépe, vyběre-li si pompadur pompaduruš z nízkého stavu, neboť tak se napomáhá slití stavů“ (Pomp., 11);

— „co bych si tak, na příklad, přál? jestli do senátu — tak já ještě na jedno ucho slyším“ („Nedremannoje oko“);

— Udav byl „úředníkem pro zločiny“; Dyba — byl „úředníkem pro čtení v srdcích“ („Za rubežom,“ 1);

— „je nutno přistoupit k ústnímu jednání, t. j. působiti nádlávkami“ („Skrežet zubovnyj“);

— „Dněprské čarodějnice dávno složily zkoušku pro domácí učitelky a žijí v podobě guvernanteček“ („Projekt sovremennago baleta“);

— „dobrý příznak návyku správně mysliti je nevinnost“ (Prizn., 5);

— „na třetí den půjdeme na policejní komisařství, t. j. ráno zasvětime četbě Moskovských Vědomostí“ (K t. t. 1);

— „i docela malý kamenný dům je lepší než velký močový kámen“ (Pomp., 11).

Saltykov dobře věděl, že satirický dojem jest obyčejně výsledkem kontrastu: když autor spojuje pojmy neslučitelné nebo navzájem si cizí, vzbudí se u čtenáře pocit protikladu, disharmonie, vyvolávající podle většího nebo menšího stupně důležitosti buď smích nebo dokonce hněv. Pocit kontrastu může býti vzbuzen i čistě vnějším sestavením činů a okolností¹, nebo i vnitřním

¹ Na př. — v „Gubernských črtách“ nacházíme srovnání prostodušných, ale upřímně věřících poutníků s gubernátorovou ženou Darjí Michajlovnou, provázenou družinou z omezených a lehkomyšlných lidí;

— v těchž „Gubern. črtách“ — srovnání boháče Chreptugina, který byl drzý k utrápeným poutníkům, jimž se odpírá vody, nutné po tak únavné, dlouhé cestě, aby ji mohli nalíti do samovaru Chreptuginova;

— srovnání činů generála Utrobina a jeho syna („Otěc a syn“) a pod.

hlubším rozladěním mezi myšlenkou a skutečností¹. Způsobu srovnání protikladů a podtrhávání rozdílů nebo kontrastů upotřebil Saltykov velmi často. Někdy rozvíjí myšlenky, s kterými zřejmě sám nesouhlasí: na př. v „Zavěščáníi mojim defam“ (Priznaky, 1) dokazuje, že práva člověka jsou výmysly a nesmysly, že vyjádření chtění nebo prostě přání si má člověk právo pouze s povolením úřadů, že možno podvádět, ale opatrně, že bylo zcela správné, když ve starých dobách na základě rodinného příbuzenstva byli vinníci uznáváni beztrestnými atp. Samozřejmě neuravnost podobných úsudků zřejmě zesiluje ve vědomí čtenářově myšlenku, co chtěl v podstatě říci a odsouditi autor a co dokázal způsobem *reductio ad absurdum*. Z jiných četných případů úsudků podobného typu upozorňuji ještě na tyto:

— pokání a vyznání se z „hříchu“ minulosti — nadšení z odstranění nevolnictví a ze zavedení jiných reform (Idillija, 2);

— předpoklad, co učinil by autor, kdyby byl jmenován gubernátorem (Pomp., 1): projektuje pouze nesmyslné drobnosti, jako by v nich byla podstata práce gubernátorovy;

— řešení otázky o nesmrtelnosti duše pomocí rozboru úředních výnosů o této věci (Idillija, 2);

— muž (úředník Blanmanže), těšící svou ženu v jejím zármutku, zaviněném odjezdem jejího milence-gubernátora (Pomp., 3);

— jednotlivé výrazy, na př.: „tak výtečně usuzoval, že by se to i oslu hodilo“ („Zdravomyslennyj zajac“); „chtělo se čehosi: snad konstituce, snad sevrjužiny (ryby) s křenem, snad někoho oškubati“ („Kulturnyje ljudi“), 1; „já jsem člověk kulturní — já sloužil u kavalerie“ (tamtéž); „mluvili o tom v tramvajích, v drobných krámečích i v komůrkách domovníků, slovem všude, odkud současná vnitřní politika čerpá své vzněty“ (Idillija, 14) a j.

Sem možno zařaditi i srovnání plné tragiky, srovnání čistoty a nevinnosti dětské duše s hrozným útlakem, který přivedl děti k sebevraždě („Miša a Váňa“); zde ostatně nejedná se už o satirický dojem, nýbrž spíše o tragický a o cit hněvu proti tyranu-statkáře.

¹ Na př. — důležitost povinnosti administrativních úředníků a naprostá nepřipravenost „pompadurů“ k úřadu;

veřejný význam žurnalistiky a zničení osobnosti žurnalisty ve společnosti („Pochorony“, „Priključenije s Kramolnikovým“ atp.).

Velmi zajímavé jsou ty případy srovnání a kontrastů, v nichž Saltykov předkládá čtenáři zřejmě vymyšlenou ošklivost, používaje někdy toho skutečně poněkud hrubého prostředku, aby lépe podtrhl své odsouzení určitých zjevů.

Příklady :

— projekt omezení počtu literátů v množství 101 spisovatelů a plán k jejich organizaci („Pestryja pisma“, 3);

— oslava jubilea úředníka Sevastjanova, dozorce nad záchody ministerstva, povídky o minulosti jubilanta, který „vypěl v osamělosti záchoda“, originální pozdravy, přednesené jubilantu („Son v letňuju noč“);

— myšlenka o nemožnosti, aby zkušeni administrátoři umírali vinou zkaženého žaludku (Pomp., 2);

— povídka o gubernátoru, popírajícím zákony (Pomp., 7);
— uctivý syn napravuje omyl matči: nedbaje jejího mínění, syn tvrdí, že „hlavním městem Řecka nebyl Lykurg nýbrž Solon“ („Ješče perepiska“);

— tajné schůze bibliografů, ze strachu před policií (Idilija, 1) a j.

Takové samozřejmé nesmysly mají určitě za cíl vysmáti se společnosti, která tak se ponořila do nízkosti, že si nedovede uvědomit hloubku svého úpadku. Marně se snažil Saltykov svými „Pismy k tětěňkě“ vnuknouti tětěňkě, to jest ruské společnosti: „Co se týče současných záležitostí, tu na vás mnoho záleží, ba skoro vše. Ani ne tak na činné účasti vaši na životním kruhovratu, ale prostě na rázu vašich vztahů k životním jevům. Jak vidět, ani netušíte, jakou jste silou... Uvědomte si svou sílu... abyste mravně podepřeli svědomité a čestné přesvědčení. Je jisto, že bez této podpory nelze nic trvalého vybudovat.“ (K tět., 15.). Zároveň satirik dobře chápe, že je těžko otrásti ruskou společností, že probudit ji k uvědomělému životu není skoro možno a proto se neštítí ani zřejmého v ýsměchu ze společnosti a z jednotlivých zjevů jejího života, na př.:

— přiznání gubernátorovo o nepřipravenosti gubernátorů k jejich činnosti doprovázeno jest ironickou poznámkou: „samo sebou se rozumí, že je to možno jen v pohádce!“ („Prazdnyj razgovor“);

— gubernátor Zubatov počal dumat o reformách a zbláznil se: starý úřada nemohl zmoci myšlenku o nutnosti reform („Nevinnyje razskazy“);

— objevení se žurnalistů z řad bývalých majitelů obchodů tabákem¹ a dokonce z řad čističů záchodových jam (Uměr., 1. 4);

— jízlivá poznámka o tom, že slovo „asociace“ vešlo do literárního upotřebení, ale „krémy a veřejné domy přidržují se ještě akademického slovníku, do něhož to slovo nepojato“, a vidí v něm narážku na revoluci (Blagonam., 2); z ohledu na censuru vynecháno bylo mezi uvedenými nectíhodnými ústavy slovo „police“, kterou zejména měl autor na zřeteli.

Vrcholu vysměchu ze současníků dostihuje Saltykov v „Pošechonských razkazích“, ve kterých udivuje čtenáře jakási zvláštní směs milostných příhod důstojníků, čarodějnic a lesních mužiků. Rozřešení této směsi skrývá se v epigrafu: „Po Seňkč i šapka“ (Seňka je zdrobnělé Semen, šapka je čepice); jinými slovy, „tětěňka“ či „pošechonci“ (obě slova značí týž pojem). t. j. ruské obecenstvo jest schopno pochopit, podle mínění Saltykovova, pouze takovou četbu. Zde dosahuje podráždění Saltykovova proti jeho čtenáři, ba jeho hněv naň nejkrajnějších mezi, a on si z něho tropí přímo posměch. Příčina jeho hněvu záleží v tom, že podle slov satirikových, „pošechonci se přetvářejí a odpadají bez studu a výčitek svědomí; nelze mítí naděje v jejich podporu, nelze očekávat, že řeč dnes k nim pronesená přijata bude s tímtež citem, jako včera“. Z toho příkladu vidíme, že satirické způsoby Saltykovovy byly v nejtěsnějším svazku s duševními zážitky a náladami satirikovými.

Od tónu přímého posměchu, ba zřejmé urážky, vmetené Saltykovým často ve tvář svým lhostejně tupým čtenářům, přecházel přirozeně k přímým obžalobám, které nebyly zahaleny závoji poetických obrazů, nebo byly jen lehce zastřeny průzračnými obrazy, v nichž i poněkud omezený rozum mohl pochopit myšlenku autorovu. Podobné jsou na př. četné obžaloby z přímého loupění veřejného majetku, podlézání vládě, úpadku literatury,

¹ Zde možno ostatně vidět narážku i na známou skutečnost, že r. 1853 Senkovskij a Mich. Dostojevskij počali obchodovati s tabákem, majíce v úmyslu zanechat literatury pro nesnesitelné útisky se strany censury. (Lemke: „Očerki po istorii ruskkoj censury i žurnalistiki“, str. 289—292).

nálad, jež ovládly šlechtu v době poreformní atp. Saltykov vystupuje v „Prizn.“, 2, s přímou obžalobou ruských lidí, cestujících pro zábavu v cizině; v pohádce „Liberal“ se krásně vysmívá nestálým, nerozhodným ruským liberálům s jejich oblíbenými slovíčky: „podle možnosti“, „aspoň něco“, „do určitého stupně“ atp.; klevety a klepy venkovského života vytčeny jsou v „Pismech o provinciích“ a v črtě „Kleveta“ („Satiry v prozě“, 7); velmi jemně a uměle vyjadřuje Saltykov v črtě „Literatory-obyvateli“ („Satiry v prozě“, 6) přání zdaru společnosti a znalost veřejného života, jež projevují se ve spisech venkovských spisovatelů, třebaže jejich práce mnohdy se nezdaří. Velmi průzračná jsou i přímá obvinění, zahalená prostými poetickými obrazy, jako na př. následující:

— obžaloba těch podmínek společenského života, pro něž člověk celý svůj život mění v boj za kus chleba, bez jakéhokoliv úsvitu, bez jakéholiv záblesku duševních zájmů (črty v „Měločích žizni“: „Selský svjaščenic“, „Chozjajstvennyj mužičok“, „Čerezovy muž i žena“): zde cítíme totéž „hledání člověka“, které donutilo autora hledati a také nalézt i v duši Molčalinově „rysy původní lidské podoby“ (U měren., 1, 5);

— rovněž není temná morálka komedie: „Pogoňa za sčastjem“, v níž vystupuje řada kandidátů na nové úřady (smírčích prostředníků): všichni mají své sobecké zájmy a myšlenky na zisk, a u nikoho není ani nahodilého slovíčka nebo myšlenky o vážnosti očekávající ho práce pro společnost;

— skoro bez příkras¹ složený jsou výroky „význačných cizinců“ o pompadurech (Pomp., 12); také celá serie črt: „Pompadury i pompadurši“ je ve své podstatě pouze řada hořkých skutečností, vrhaných satirikem skoro bez příkras do očí společnosti.

Když se mu to zdá nutno, nevyhýbá se Saltykov boji nejen se škodlivými zjevy veřejného života, ale i v ý p a d ů m na j e d n o t l i v é současníky, v nichž vidí příčinu některého veřejného zla nebo význačného jeho představitele. Někdy nazývá tyto osoby přímo jménem, jindy uvádí je přezdívkou. Tak vlastními jmény

¹ „Převážné posláním hlavních pompadurů skrývá se v tom, aby zamazovali... mají osudnou náklonnost přeměňovati svět v poušť... společně s nevědomostí a lehkomyšlnou vášní rozkladnou spojena je u pompadurů láska k rozkoši...“

nazváni jsou „profesoři intendantských nauk“ — Kogan, Gorvie a Makšejev (Idillija, 17); hrdinové sensačních soudních procesů a to: Juchancev (Idillija, 10; „Kruglyj god“, 1 ijuňa), Rykov („Pestryja pisma“, 4, a. j.), Landsberg („Kruglyj god“, 1 ijuňa); advokát Spasovič (Besědy, 5); bez odsouzení, ale spíše s odstínem lehké ironie připomínají se: Němirovič-Dančenko jako přítel Balalajkinův (Idillija, 5) i V. A. Kokorev („Pestryja pisma“, 8; „Predčuvstvija, gadanija, pomysly...“, 30. listopadu; „Pošech. razskazy“, 5; Měloči, č. 2, 4, a. j.). Pod vymyšlenými jmény jsou uvedeni: V. Korš—Menandr nebo Menandr—Prelestnov („Pochorony“; „Za rubežom“, 4; Dněvnik, 5 a. j.), hr. D. A. Tolstoj—Tverdoonto („Za rubežom“, 3; K tět., 1); gen. Čerňajev—Reděďa¹; sarapulský městský policejní náčelník von Drejer—Fejer („Gub. oč.“), známý reakcionářský publicista prof. P. P. Citovič—Iskariot (K tět., 11) a jeho časopis „Bereg“ — „Pomyje“²; ne bez důvodů a velmi trefně známý „kritik-reformátor“ a radikál sběračů smetany (pěnkosnimatelej), který se proslavil vášnivým ničením pevně stanovených vědeckých teorií, V. V. Stasov, uvádí se pod jménem Ivana Nikolajeviče Neuvažaj—Koryto (Dnev., 6; Besědy, 2) s věrnými rysy portretu v zevnějšku i v povaze; Vasilij Ivanovič, který vytváří v bytě Neuvažaj—Koryta „typ nové hudby“, jest známý hudební skladatel Musorgskij, což potvrzuje I. E. Rěpin³.

Ovšem, že když napadal otevřeně ty či jiné veřejné nedostatky a mnohdy dokonce jednotlivé osoby, bylo nutno, aby měl Saltykov — a jistě i měl — pro své útoky vážné důvody. Netřeba znova opakovati ani připomínati, co bylo vyloženo výše (ve 2. hlavě), abychom mohli uznati, že satira Saltykovova sloužila vždy vysokým cílům. Nicméně s lítostí nutno se zmíniti o slabém

¹ V „Idill.“ 13, se vypráví, že Reděďa působil v Taškentě, což se shoduje s Čerňajevým. Čerňajev však sotva zasloužil úlohy „maitre d'hotel“ u Fainušky, k níž ho ponížil Saltykov ve 12. hl. „Sovremenné idyllie“. Ostatně V. G. Korolenko se domnívá, že Reděďa jest jakýsi kolektivní typ, pod kterým jsou spojeni Čerňajev, Komarov a Fadějev (viz stať o Garšine v IV. dílu „Ruské literatury XIX. stol.“ vyd. spol. „Mir“, str. 337).

² „Pisma“, poznámka k listu č. 131, str. 167.

³ „Niva“, 1914, č. 1.

místě jeho satiry, které jako by zcela uklouzlo pozornosti kritiků a jež není nijak málo důležitě, jak by se na první pohled zdálo. Myslím tím ironický poměr Saltykovův k jednotlivým neruským národnostem, žijícím v Rusku, kterýžto ironický poměr vyjádřil se u něho nejednou. O Němcích píše na př. v povídce „Brusin“ (z první periody): „Němec, jak je známo, nikdy nezanedbá příležitosti použití cizího daru. Zdá se mi, že kdyby Němci řekli, že tam a tam ho budou zdarma bít, že by zde neodepřel si potěšení zdarma.“ Ovšem později se nesetkáváme s podobnými výpady proti Němcům. Ostatně v roce 1870 nazývá Saltykov Němce „nejdrzejším národem pod sluncem“ („Sila sobytij“ — v Prizn., 11), ale to vyslovil pod vlivem francouzsko-pruské války a pro sympatie k tehdejšímu postavení Francie. Vyjíždka do ciziny dala Saltykovu možnost dotknouti se (v knize „Za rubežom“) dobrých i špatných stránek německého života. A tu v jeho úsudcích o Němcích (stejně jako i o Francouzích) vidíme určitou objektivnost: upozorňuje na světlé i temné stránky každého národa, a nehledíme-li k uvedenému úsudku z „Brusina“, nelze mluvit o nějaké povážlivé podjatosti nebo o vědomém podceňování Němců nebo Francouzů. Jinak jeví se tato otázka, jedná-li se o národy, jejichž členové v menším nebo větším počtu patřili do počtu obyvatel bývalé ruské říše a požívali tam práv občanských: zde se setkáváme neočekávaně s jakýmsi nemístným výsměchem. Bylo už řečeno v I. hlavě, že Saltykova nelze považovati za judofoba, ač časem nalézáme u něho posměšky z komolení ruského jazyka Židy; na př., „otkupščik“ — Žid (arendátor erárního prodeje lihovin) praví: „zertvuju“, „čarka“ místo „žertvuju“, „čarka“ (Blagon., 16); podobné posměšky z ne-správné výslovnosti Židů viz v pohádce „Propala sověst“ a v 25. hl. „Sovremenné idyllie“; ovšem v posledním uvedeném spise při nepřiznivém posuzování Vooza a Lazara Ošmjanských, z nichž jeden jeví ochotu přestoupit k víře křesťanské — zdůrazňuje jejich otce „čestného starého Hebreje“, který nikdy nezradil odkaz předků (hl. 26.). Saltykov nešetří ani pokřtěných Židů: o pokřtěném „otkupščiku“ a železničním činiteli mluví se v „Pomp.“, 10: „dnes k Mojžíši Salomonoviči — ne — ne! Postí se: kromě česneku a fazole — ničeho!“ Možno-li přičísti hrubé výrazy o Židech v 10. hl. „Dněvnika provinciala“ na vrub venkovského šlechtice,

který si vede deník, tu v črtě „V dorogě“ (Blagonam., 1) už sám autor, mluvě o rozšíření Židů v ruské vesnici, vyhrkne: „Žid — a kde? na jakém místě?!“ (při čemž užívá urážlivého výrazu „Žid“). Nelze popírat, že Saltykov zápasil za práva Židů a že sympatisoval s nimi v jejich těžkém strádání, ale přes to uvedená místa zanechávají nepříjemný pocit.

Neméně nepříjemné jsou posměšky z nesprávného vyslovování ruských slov Řeky („nicevo“ místo „ničev“, „děvočky“ místo „děvočky“ atp. v Dnevni., 1) a tato sentence: „jeden Řek přivede za sebou deset Řeků, jeden Žid — sto Židů“ (Морево, 1). Dosti hrubé jsou posměšky z tatarské výslovnosti ruštiny (Помп., 12).

Nejtrapnější dojem však vzbuzuje chování Saltykovovo k Polákům: zde používá Saltykov i polských příjmení s četnými sykvkami¹ a připisuje Polákům nepříliš lichotivé rysy povahy a přičítá jim ošklivá zaměstnání. Tak major Ponžperchovski — „řemeslem světoběžník“ („Útro u Chreptugina“); Kšecynski — člověk „ne tak malé postavy, jako skrčený oddaností a pokorou“ („Neprijatnoje posěščenje“ — „Gub. oč.“), — rád jedná podle; Zagrzembovič podlézá ženě gubernátora („Bogomolej, stranníky. . . Obsčaja kartina“ — v „Guber. oč.“); Turovski, Bandurovski a Mazurovski hrají dosti nehezku úlohu v rodinném životě Valentina Burmakina (Star., 29); okresní náčelník policie Jazvillo uměle loví „rušitele ustálených řádů“ („Pošech. razskazy“, 4); v Poláku s neznámým jménem, jehož Glumov nazval Kšepšicjulským (Idilija, 2), objeven byl tajný policejní agent, při čemž si Saltykov nedá ujít potěšení, aby nejen připomenul, že tento agent nepoctivě hraje v karty atp., ale i aby se vysmál tomu, jak komolí ruský jazyk („zviše“, „obj'azan“, „zrjadu“, „prijatnadcat“ atp.). Zkrátka řečeno, ani jediný Polák, zobrazený Saltykovem, nemá pěkných rysů: jsou buď poměrně indiferentní nebo se špatnými vlastnostmi.

Ale vždyť Saltykov nebyl ani polonofobem ani judofobem; odkud se vzaly takové zvláštní a nepříjemné výpady?

¹ Zagrzembovič, Kržemporževski, Kšecynski, Pšikšecjulski („Gub. oč.“): poslední dvě jména nacházíme i v „Istorii odnogo goroda“, 5; Ponžperchovski („Útro u Chreptugina“) atp. Srovn. výsměch z polských sykvavek u Čehova: „Tina“ (sv. VI, str. 10). nevyjádřený však osobou autorovou, nýbrž jednou nepříjemně jednajícím osobou.

Příčiny takového chování k cizím národnostem mohly být náhodné, osobní i obecnější. Mohlo se náhodou ovšem státi i tak, že Saltykov za dlouhou dobu své činnosti viděl jen špatné Poláky a Židy; mohlo se státi, že mezi Poláky, Židy, Řeky a Tatary, rozptýlenými po ruské zemi, byli někdy skutečně i špatní lidé a jednotlivci, kteří nedovedli správně rusky vyslovovat. Bylo-li však možno tyto případy zevšeobecňovati? Obrátíme-li pozornost na okolnost, že se zde nejedná tak o urážlivý čin proti jednotlivým osobám, jako proti jednotlivým národnostem, uvidíme, že jsou zde příčiny hlubší a obecnější než náhodná setkání. Národ velkoruský, k němuž svým rodem patří Saltykov, má mezi svými národními vlastnostmi i sklonnost k výsměchu, a posměch ten je obyčejně zlý a hraničí s urážlivým výsměchem, a nezdídka je výsměch ten namířen proti národním a místním zvláštnostem jak jiných národů, tak nezdídka dokonce proti příslušníkům vlastního velkoruského národa; je to patrné zejména z „častušek“, t. j. odrhovaček, a pořekadel: kterýkoliv sborník ruských přísloví podává množství příkladů pošklebků z Němců, Židů, Tatarů, ale také i ze svých Radimičů (kteří „se bojí vlčího chvostu“), obyvatelů Pskova, Kostromy, Orla atd. Ohlasy té vlastnosti najdeme u Saltykova: „Orel da Kromy — pervyje vory“, t. j. „z Orla a Krom — největší zloději“ (T a š k., 4, črta 2); „Orlovey — prolomlennyja golovy“, t. j. „obyvatelé Orla mají rozbité hlavy“ (tamtéž); „Kalaziněc sviniju za bobra kupil“, t. j. „Kalaziněc místo bobra koupil svini“ (Istorija, 2); „Odojevec na groš postnych jaie kupil“, t. j. „Odojvevec koupil za groš postních vajec“ (tamtéž) a j. Ostatně zlomyslnosti je v tomto rysu velkoruského lidu málo; je to spíše přátelský smích, hrubší druh žertu; přece však je tento pošklebek u Velkorusů vždy horší a hrubší než dobrodušný, ale jemný humor nejbližšího bratra Velkorusova — Ukrajince. A možná, že právě ten rys velkoruského národa stal se původem jiného, vážnějšího zjevu, totiž toho poměru, který se často projevoval zejména v době trvání ruské říše v každodenním styku chováním k jednotlivým národům, žijícím v říši.

Skutečně, nejen u lidu, ale i u značné části (ne celé, ovšem) inteligence tehdy nezdídka bylo možno uslyšet pojmenovati Ukrajince — chochly, Němce — kolbasniky (výrobci klobás), Poláky

— Poláčky i Polácišky¹, Hebreje — Židy i Židky, Armény — Armjašky, Gruzíny a jiné obyvatele Kavkazu — východními lidmi atp. A to se říkalo bez jakékoli zloby i přání urazit, ale prostě „tak“, dokonce bez představy o tom, že takové výrazy mohou být urážlivé. Rusové měli tehdy jakési vědomí své „velkostátnosti“ a uvědomění své přednosti či své síly a odtud plynulo jakési přehlížení všeho neruského, přesněji — všeho, co tehdy nebylo původem čistě ruské, ač žilo na území ruském. Myslím, že nelze ničím jiným, kromě uvědomění (často zmateného) své příslušnosti k velikému státu objasnit tento zjev: odtud, z této „velkostátnosti“ plynuly porušující tendence, zejména za podpory vlády; odtud plynula i malá pozornost k zájmům menších národností (národní školy s mateřským jazykem pro ně nebyvaly zřizovány, národní tisk potlačován, národní divadelní hry tísněny atp. opatření pro národní menšiny); odtud plyne i překvapující lehkost, s níž počali se odtrhovat od r. 1917 při hranicích bývalého Ruska sídlící národové, nesvázaní opravdovými bratrskými styky s Velkorusy; odtud plyne konečně ta překvapující umíněnost, kterou i dnes možno pozorovati v ruské emigraci (v různých disputacích, diskusích, polemických statích a brožurách), na př. v otázce ukrajinské, a nemožnost, aby se většina ruských emigrantů odřekla starých „velkostátních názorů“ a přiznala Ukrajině národní práva.

A podle mého mínění právě tyto „velkostátní“ návyky, tak velice rozšířené v ruském občanstvu před revolucí (a zčásti ještě i nyní), objasňují nedbalost a přehlížení, s nimiž se bohužel chovalo k cizí národnosti. Tyto návyky můžeme pozorovati i u Saltykova. Je jistě smutné, když spisovatel, který bojoval za právo lidské osobnosti, nepozoruje, že tuto osobnost uráží, vysmívá-li se z chyb výslovnosti atp., ale skutek zůstane skutkem, a ani rozšíření podobného obecného zvyku nemůže ho omluvit, neboť se zdá, že je Saltykov příliš velký, aby musil „platit daň dobé“ opakováním zlozvyku davu.

Vrátíme se však k pozorování uměleckých způsobů Saltykovových a zastavme se ještě u některých.

U Saltykova se setkáváme dosti často se satirou fanta-

¹ Srovn. Star., 28.

stickou, protože, jak bylo už výše řečeno, způsob ten jest velmi vhodný pro satirika, ježto se jím podává svého druhu „reductio ad absurdum“, čímž se dokazuje správnost obvinění satirou činěných. Jest pravda, že předně živý (třeba přepínající) umělecký obraz vždy zanechává hlubší stopu v duši čtenářově, než sebe vážnější úsudek v tónu publicistické beletristiky; za druhé fantastická či alegorická satira byla vhodná pro autora zejména v případech, kdy z různých důvodů nebylo možno mluvit přímo. Saltykov používá tohoto způsobu velmi mnohotvárně, pozměňuje jej dle svých názorů a potřeb: někdy kreslí ucelené fantastické obrazy, tvoře scény a stavy, v reálném životě naprosto nemožné, jindy používá formy vkusné, lehké alegorie, kterou možno snadno uhadnout, mnohdy chápe se formy parodie, která je v jeho formě velmi blízká satíře fantastické, zejména týká-li se dotyčná parodie historické minulosti.

Případů pouhého v y m y š l e n í neboli fantastiky je u Saltykova mnoho:

— v „Istorii odnogo goroda“ čteme o podivných příhodách příslušníků pošeckých (vítali raka vyzváněním, blechu chovali na řetězu, nebo koly podpírali a j.), o náčelníku města, který byl ve své posteli za živa sněden štěnicemi, o druhém, který měl v hlavě malou harmoniku, o třetím s nadívanou hlavou atp. (hlavy 2, 3, 4. 11);

— v P o m p., 9, máme fantastické putování gubernátora Krotikova za pokáním;

— v D n ě v n., 8 a 9, nacházíme fantastickou povídku o mezinárodním statistickém kongresu a o soudu nad jeho účastníky; tamže najdeme fantastické sny o tom, jak to bude vyhlížet v Rusku na konci XIX. století (hl. 10);

— v knize „Za rubežom“ vidíme vymyšlenou povídku o Laboulayeovi (hl. 4);

— v „Pestrých pismach“, 2, vypráví se o úředníku Peredrjagu, uneseném medvědy, mezi nimiž prožil 16 měsíců, spisoval pro ně návrh konstituce a měl se celkem dobře;

— plná fantastických výmyslů jest „Sovremennaja idillija“, kde se mluví o přátelství autora a Glumova s policejními vyzvědači a policisty, o snahách prvých dvou utužiti toto přátelství

podáním důkladných důkazů k tomu, pak o vyjížděe do Korčevy, Kašina a j. s neobyčejnými zámysly a j.;

— o poněkud hrubě fantastických „Pošeohonských razskazách“ byla už výše řeč; mezi těmito povídkami zejména jedna je velmi jízlivá — o kajícím se policejním komisaři, který odešel do lesa a žil tam jako poustevník a konaje asketické skutky, zasloužil si jména „blahoslaveného úplatkáře Arsenija“.

V pohádkách se nespokojuje Saltykov tím, že vytváří alegorické obrazy, ale dává těm obrazům podobu plně fantastickou. V podstatě skládají se jeho pohádky a bajky obyčejně ze dvou prvků: z alegorického obrazu, slovy vyjádřeného, a z nějakého zjevu lidského života, slovy nevyjádřeného, ale pochopitelného; mezi těmi dvěma prvky provádí se srovnání, jehož jeden člen (reálná skutečnost) se dohaduje, kdežto druhý (alergie) tvoří názorný obsah povídky. V takových případech obyčejně všichni bajkaři připouštějí určité smyšlenky, na př., zvířata mluví lidským jazykem atp. Saltykov však jde značně dále, než ostatní: u něho zajíc kupuje samovar, ptáci sdělují obsah stati z „Moskovských vědomostí“, karas dostává úřední dopis s výzvou, aby se dostavil k štice, čížek slouží na intendatuře a hromadí kapitál, pes piští po latinsky: „mea culpa, mea maxima culpa“, zajíc uvažuje o statistice, na neobydleném ostrově najde se číslo „Moskovských vědomostí“ atp. Zde fantastický prvek, nutný pro alegorii, přivádí se do krajní podobnosti s člověkem, skoro až k přepínání alegorických obrazů: tyto obrazy jsou příliš nasyceny rysy lidského života.

Ve všech výše uvedených případech fantastického obsahu (a jejich počet možno ještě zvětšiti) skrývá se za smyšlenkou zajiště nějaká narážka na skutečnost; leč tato smyšlenka přivedena ke krajní mezi dokonalé nemožnosti, neskutečnosti (nadívaná hlava náčelníka města atp.). Proto od těchto ultrafantastických případů je třeba, po mém zdání, odloučiti případy, řekl bych, prosté alegorie, kde není nebo skoro není fantastičnosti, ale kde máme spíše pouze prostou záměnu jednoho jména nebo obrazu za druhý, zmírňující přímé uvedení a při tom zachovávající uměleckost nebo obraznost řeči. Taková jest alegorie některých pohádek¹, snu

¹ „Premudryj piskar“, „Samootveržennyj zajac“, „Karas-idealist“, „Durak“ a jiné.

o ruském Ivánkovi („Skrežet zubovnyj“), města Glupova („Naši glupovskija děla“), pohřbení starých dob („Gub. očerki“), „Pisem k tět.“ atp. Méně jasná jest nyní (ažle současníkům Saltykovovým ostatně byla jasná) alegorická narážka na „Svjaščennuju družinu“ v podobě „Kružka ljubitelej statistiky“ („Idillija“, 14), který měl za účel „vyjasnění pojmů o současné náladě umů“. Někdy v jazyce satirikově proklouzávaly jednotlivé lehee pochopitelné alegorické narážky, na př.: krev na rukách Molčalina („Uměr.“, 1, 1), „zamazaná skulina“ pro žurnalistu Kramolnikova („Pošech. razsk.“, 3), „zapečetěná duše téhož“ („Priključenije s Kramolnikovým“), „jistá událost“, t. j. akt 19. února 1861 („Dnev.“, 2) a jiné.

Poloalegorickým a velmi vhodným způsobem bylo uvádění snů, které se zdály autoru nebo některé jeho jednající osobě: na př. sen o selském jubileu („Son v letňuju noč“), sen o stádě psů, hryzoucích se u piroha („Pestryja pisma“, 8), sen o smrti provinciála, jehož jménem vede se deník („Dněvn.“, 4) a j.

Jednou složil Saltykov pohádku o „Dobroděteljach i porokách“, v níž jsou jednajícími osobami z osobněny pojmy: Zkušenost, Lež, Svobodomyslnost, Mírnost a j. Sotva však tento prastarý způsob uspokojil autora, neboť více ho neopakoval. V téže pohádce zpozorujeme jízlivou zmínku o „bulevardu hanby“, kdež „seděl sám otec Lži a obchodoval klevetou“: je to velmi průhledná narážka na „publicistu Strastnoho bulevarda“ Katkova a na jeho „Moskovskija vědomosti“.

Parodie různého druhu vyskytuje se též často u Saltykova. Někdy je to prostě ironické zkreslování nějakého zjevu, který satirik odsuzuje. Takové jsou, na př.: parodie na články zpravodajů o válce (v „Uměr.“, 2, hl. 3); nebo na úpadek a bezobsažnost žurnalistiky (stati pro „Nejstarší ruskou „pěnkosnimatelnicu““ v „Dněvn.“, 9: o očkování proti neštovicím, o mravech a zvycích netopýrů, o homérském smíchu atp.). „Tvorbě“ administrátorů vysmívá se výstižně, na př. ve „stanovách o řádném pečení pirohů“ („Istorija“, 11) atp.; obyčejné základy udání jsou zřejmy z udání Kšepšicjulského na Prudentova, že v sobotu před masopustem nepeče bliny (lívance) a tím zavádí jakobínský duch („Idillija“, 22); beseda s policejním komisařem v „Monrepo“ blýská humorem, a pojmům „svoboda“, „podnětí ducha občanů“ a j. dává

se ironický výklad ve smyslu, líbicím se a vhodném policii. Nejgrandiosnější parodií však byla zajisté „Istorija odnogo goroda“. O ní už dosti bylo řečeno v druhé hlavě, a proto nebudu mluvit podrobně; nemohu se však nezmíniti, že zejména „Istorija“ ukazuje blízkou příbuznost parodie, jako druhu tvorby, s fantastickou satirou: zajisté v osnově obou leží výmysl, pouze s tím rozdílem, že v parodii pramenem této smyšlenky jest reálná skutečnost (v podobě slovesných výtvorů, nebo v podobě konkrétních jevů života atp.); úkol autora parodie jest obsažen v tom, aby využil těchto skutečností, přepracoval je a pozměnil, ale tak, aby nesetřel základních shodných rysů, aby bylo možno určit, co vlastně autor paroduje. Fantastická pak satira jest pouze dalším krokem v tomto směru: vede od reálnosti do oblasti smyšlenky bez jakékoli starosti o možnosti nebo pravděpodobnosti fantastických obrazů, autorem vytvořených; někdy se dokonce zdá, že čím větší vymyšlenost, tím lépe, neboť tím ostřeji vynikne obžaloba vady. Sluší podotknouti, že i v „Istorii odnogo goroda“ současně s parodií najdeme několik případů fantastické smyšlenky (viz výše) a to potvrzuje též těsnou souvislost obou způsobů tvorby.

V „Istorii odnogo goroda“ používá Saltykov způsobu uvádění úmyslných anachronismů, což má spíše ráz veselého žertu, který mohl povídku oživit, než význam vážné satirické narážky. Toho druhu jsou následující případy: připomínka o Kostomarovu, Solovjevu a Pypinu na počátku druhé hlavy (jménem letopisce města Glupova) formou, napodobující začátek „Slova o pluku Igo-revě“; zmínka o seznamech nezaplacených daní a o Winterhalteru v r. 1762 (hl. 4); čtení románu Boborykinova: „Žertva večerňaja“ („Obět večerní“) na počátku XIX. věku (hlava 12); kritické stati N. Strachova¹ jedním z předmětů denního pořádku schůzí² glupovského krásného světa na počátku XIX. věku (hl. 12) a mn. j.

Uvádějíci osoby. Už v povídce prvního období „Brusina“ dává Saltykov ráz besedy několika osob, a není těžko v jedné z nich poznati autora. Během času používá častěji tohoto způsobu.

¹ N. Strachov jako filosof a P. Boborykin jako romanopisec působili v Rusku ve druhé polovici XIX. stol. (Boborykin ještě i na počátku XX. stol.).

² „S počátku četly kritické stati p. N. Strachova; poněvadž však jsou hloupé, brzy přešly k jinému zaměstnání.“

zaváděje do svých výtvorů smyšlené osoby, které jsou spolubesedníky autorovými. Takový spolubesedník se nejčastěji jmenoval (Glumov („Idillija“; „Uměr.“; „Pestryja pisma“, 7; „Kruglyj god“, 1. prosince; „K tět.“ 3 a 15; „Deti Moskvy“, „Besědy“); jindy je to Prokop („Dnevn.“, „Kulturnyje ljudi“); v „Kruglem godu“ Fedeňka Neugodov; v „Uměr.“ Molčalin a j. Sem možno zařaditi i obě povídky podúředníkovy i črtu „Neumělyje“ z „Gub. črt“, v nichž se předvádí obsah formou besed autorových s podúředníkem nebo s Golenkovem. Takový způsob byl do jisté míry vhodný, dáváje autoru možnost povídku poněkud oživit uvedením spolubesedníka, který autoru odporuje a někdy též má živý zájem o děj povídky (srovn., na př., úlohu Glumova v „Sovremenné idilli“). Zajisté myšlenky autorovy, vyložené v podobě besedy, mohly vzbuditi více zájmu u čtenáře, zvláště když vymyšlený spolubesedník nepodával jen prostých replik, ale když tlumočil více nebo méně podrobně své mínění, přel se a zejména jestli spolupůsobil. Způsob ten, dobře známý v ruské literatuře už od XVIII. stol. (srovn. na př. dialogy Feofana Prokopoviče), má nebezpečnou stinnou stránku: spisovatel, užívá-li dialogu, ba méně povídku v prostý dialog, zbavuje ji tím děje a životnosti. Saltykovu podařilo se však ve většině případů učiniti ze svých spolubesedníků dokonale živé lidi a většina z nich (Neugodov, Molčalin, Prokop, Glumov) mohou se dokonce nazvati typy a ne prostě mluvčími figurami.

Jména jednajících osob výtvorů Saltykovových zaslouží rovněž pozornosti z těchto příčin.

Předně, mezi těmi jmény jest mnoho takových, která obsahují narážku nebo přezdívku, upravenou buď podle způsobu zaměstnání, podle služebné hodnosti nebo dokonce podle rysů povahy jednotlivých osob. Taková narážka umožní čtenáři, aby rychle pochopil, co chce spisovatel podtrhnouti na povaze nebo činech dotyčných osob. Způsob tento není originální ani nový, neboť již v XVIII. a též na počátku XIX. století, v období t. zv. pseudoklasicismu a sentimentalismu, vyskytují se nezřídka ušlechtilí Pravdini, Prjami-kové, Dobroljubové, Čestonové i Milonové a nížeí Skotininové, Kri-volové, Prostakové, Vralmanové; také u Gribojedova najdeme skromného a mlčenlivého Molčalina a hluchého Tugouchovského,

a u Gogola policistu Deržimordu. Tak postaven Saltykov před úkol nikoliv vynalézat nový způsob, nýbrž pouze vybírat s větším nebo menším ostrovtipem narážky. Jako vždycky, tak i při této úloze postupoval se zdarem: policejní kvartální dozorce (nad určitou částí ulic) má jméno Lověc („Propala sověst“), tajný policista, Glaz, t. j. Oko („Derevenskij požar“); k vojsku příslušející lidi nazývá buď jménem hrdiny starých časů Redědi („Idillija“), nebo generálem Otčajanným, t. j. smělým („Uměr.“, č. 1, 2 i 3; „Bolnoje město“, 3, 4, 6; „Za rubežom“, 3, 4, 6, 7; „Igrušečnago děla ljudiški“); setkáváme také s majorem Zubotyčinem i kapitánem Rylobejščikovem, t. j. po tlamě bijícím („Pomp.“, 8); advokát jeví se pod jménem Balalajkina, t. j. který stále mele jazykem, jako když se na balalajce hraje („Uměr.“, č. 1, 3; „Cizikovo gore“, „Za rubežom“, 4; „Idillija“; „K tět.“, 10, a j.); jména Kramolnikov (buřič) dává Saltykov tu učíteli („Son v létňujuj noč“), tam žurnalistovi („Pošech. razskazy“, 3, 5; „Priklučenije s Kramolnikovým“); v úloze žurnalisty vystupuje ostatně i Molčalin druhý („Idillija“) i Podchalimov, t. j. nízký pochlebník („Za rubežom“, 2; „K tět.“, 11; „Pestryja pisma“, 5; „Uměr.“, č. 2, hl. 3, a j.); pro úředníky administrativy autor má jména Udar-Jerygin t. j. úder policistův („Tašk.“, 2; „Pomp.“, 1; „Satiry v prozě. K čitatelju“ a j.), Živoglot t. j. ryby za živa polykající, pravým jménem Maremjankin („Gub. očerki“), Zubatov („Pogoňa za sčastjem“, „Kleveta“, „Hegemoniev“ a j.); úředník pro zvláštní záležitosti má vhodné jméno Razbitnoj t. j. hbitý („Gub. očerki“, „Satiry v prozě“, „Nevinnyje razskazy“); sedláci-vyděrači (keťasi) vystupují pod jménem Děrunov (vyděrač). Razuvajev (odírá lidi i o obuv) a Kolupajev, t. j. odírající pozvolna („Pošech. razskazy“, „Blagon.“, 4; „Kruglyj god“, 1. října: „Monrepo“, 2; „Za rubežom“, 1; „K tět.“, 5; „Idillija“, 28, a j.). K těmto přidáme ještě jména, jako Prochodimcovy, t. j. světo-běžníci („Pomp.“, 3; „Dnevn.“, 2), Merzokonaki („Naš gubernskij den“), Nenajedov („Dnevn.“, 7); — narážky seminárního původu: Benevolenskij („Istorija“), Voždělenskij (Pošech. razskazy“, 3), Filoveritov („Gub. očerki“, „Dnevn.“, 3), Prudentov („Idillija“); dále pak jména, již z holých nadávek: paní Prochvostová, t. j. Ničemová, Balbesov, t. j. blbec

(„Pomp.“, 3), Glist, t. j. hlísta, Soliter, t. j. tasemnice, Triehina („Kulturnyje ljudi“, 2); na konec — ironická příjmení statkářů: Poležajev, Sopikov, Chrapovickij („Korepanov“) a zjevné zkomoleniny skutečných příjmení: Ugrjum-Burčejev, t. j. Arakčejev („Istorija“, 3, 13, a j.), Funič a Merzickij, t. j. Runič a Magnickij („Istorija“, 13).

Za druhé, často možno postřehnouti při používání příjmení jednajících osob, jak bylo zmíněno výše, svého druhu schematismus tvoření, t. j., autor užívá těchto jmen hrdinů v několika výtvořech. čímž se zbavuje práce objasňovati po každé čtenáři rysy osobnosti těchto jednajících osob; srovnávání těchto jmen v několika výtvořech dává nám někdy možnost představit si ucelený typ tím, že sjednotíme v celek rysy daných jednajících osob rozptýlené v různých výtvořech. Takovým způsobem možno složiti lehce více-méně úplnou představu o těchto osobách. Příklady: Anpetov, statkář, který oře, jako sedlák, a vůbec „se oprostil“ („Otče i syn“, „Ochránitel“, „Golovlevy“, 5; „Poměščík“ v „Méloch.“ č. 1, 1, 3; jména Anpetovova vzpomíná se ještě v povídce „Nepočítelnjy Koronat“, kde Saltykov vypravuje o smutném osudu Anpetova, a v „Pomp.“, 4, avšak tento poslední Anpetov nemá zřejmě podobnosti s oním svrchu uvedeným); Živnovskij, pensionovaný poručík, — dobrodruh („Gub. očerki“, „Satiry v prozě“, 2; „Smert Pazuchina“, „Uměr.“, č. 2, 1, a j.); Porfirij Petrovič, typický úředník-ničema („Gub. očerki“, „Satiry v prozě“, „Nevinnyje razskazy“); Děrunov — vydřiduch (viz výše); Uđav i Dyba, petrohradští hodnostáři („Za rubežom“, „K tět.“ a j.). Méně jasně vykreslení, třebaže se připomínají vícekrát, jsou manželé Položilovi („Uměr.“, č. 2. 1; „Kruglyj god“, 1. prosince; „Pošech. razskazy“, 5). Pafnutjev („Prositeli“, „Zavěščanije mojim dětam“, „K tět.“, „Starčeskoje gore“; avšak v „Za rubežom“ jest Pafnutjev nikoli vysloužilý důstojník, nýbrž gubernátor, a vůbec jméno Pafnutjev nedává se v různých případech téže osobě), Gubošlepov, představující, podle všeho, milionáře Gubonina („Za rubežom“, 4, 6; „Pestryja pisma“, 5 a 8; „Děti Moskvy“, 2; „Pošehonskije razskazy“, 2; v „Idill.“, 22, a v „Bolnom městě“ není, podle všeho, řeč o témže Gubošlepovu, neboť zde není koncesionářem a železničním činitelem, nýbrž byrokratem), a j. Příklady užití jmen Anpetova, Pafnutjeva.

Gubošlepova ukazují, že někdy hotové jméno bral Saltykov k označení shodné osoby, někdy pak i bez úmyslu spojití s daným jménem rysy osobnosti, známé již z jiného výtvoru: v takových případech užil jména prostě náhodně, protože se mu namanulo; takové případy nemohou býti ovšem pomůckou k objasnění toho neb jiného literárního typu.

Konečně používal Saltykov určitých jmen několikrát, aniž by do nich vkládal určité typické rysy, prostě náhodně. Tak, na př., jména: kníže *Obalduj-Tarakanových* („Luzgin“, „Gorechvastov“; „Dněvnik“, 2; „Blagonam.“, 15 a j.), *Polovníkova* („Matuška Mavra Kuzmovna“, „Star.“, 9), *Petra Tolstolobova* („Dnevnik“, 4; „Za rubežom“, 6; „Pomp.“, 10 a j.), knížete *Sampantre* („Pestryja pisma“, 8; „Měloči“, část 2, 1, 1, i č. 2, 1, 4), *Šasse-Kruaze* (hraběnka Š.-Kr. — „Pestryja pisma“, 8; markyz Š.-Kr. — „K tět.“, 6), kněžny *Bukiazba* („Za rubežom“, 6; „K tět.“, 6, a j.) atp.

Souběžná se jmény osob jsou jména měst, vládních zřízení a časopisů, při čemž nelze vždy uhodnouti, co se skrývá za tím či oním jménem, kterých Saltykov užívá.

Města: *Sredinnyj*, t. j. střední, — Moskva („Dnevnik“, 10), *Krečetov*, t. j. Orel („Golovlevy“, 7), *Samovarnov*, t. j. Tula (tamtéž), *Krutogorsk*, t. j. Vjatka, („Gub. očerki“), *Semiozersk* („Tašk.“, 4. črta 4; „Děti Moskvy“, 3; „Pomp.“, 4 i 5), *Paskudsk*. („Pomp.“, 10), *Navoznyj* („Pomp.“, 9) a j.

Vládní zřízení: departement pro hrabivost a rozdávání („Za rubežom“, 1), departement odměn a odplat („Uměr.“ č. 1, 5; „Dvorjanskaja chandra“), departement vzdechů („Uměr.“ č. 1, 5), departement úspěchů a překážek (tamtéž), departement odstraňování i vytvořování nedorozumění (tamtéž), departement vítězství i přemožení („Uměr.“, část 1, 2), departement státních ztrát rozumu (tamtéž), departement překážek („Pošech. razskazy“, 3; „Son v letňuju noč“), departement pro rozdávání a dividendy („Idillija“, 28; „Itogi“, 4; „Pošech. razskazy“, 3; v črtě „Starčeskoje gore“ už není departament, ale úřad pro rozdávání a dividendy); úřad zakoušení slasti z budoucích svobod („Starčeskoje gore“); komise k vyšetřování chyb minulosti („Pestryja pisma“, 3) a mn. j-

Názvy novin: „I šidlo holi“ („Monrepo“, 3; „Za rubežom“, 2; „Pochorony“; „Uměr.“, č. 1, 4), „Čeho si račte přát?“, („Kruglyj god“, 1. března; „Pochorony“; „Besědy“. 1; „Pestryja pisma“, 8; „Uměr.“, č. 1, 4), „Krasa Dėmidrona“ („Kruglyj god“, 1. prosince; „Uměr.“, č. 2, 2: „Idillija“, 4, 13; „Starčeskoje gore“), „Pravý ruský pėnkosnimatel“ („Dněvnik“, č. 5); „Nejstarší ruská pėnkosnimatelnica“ („Dněvnik“, 5; „Pomp.“, 8), „Pomyje“ („K tět.“, 10 i 11), „Šňupněte si na zdraví“ („Pestryja pisma“, 2), „Osamělý Pošechoňan“ („Pošech. razskazy“, 4), „Pošechonské kuranty“ („Pestryja pisma“, 5 i 4, v posledním zvané pouze „Kuranty“), „Věstník vředů společnosti“ („Kruglyj god“, 1. prosince) a j.

Používání jmen hrdin literárních z cizích výtvorů (Turgeněvových, Gribojedovových, Gogolových a j.), které, jak zběžně bylo zmíněno výše, mohlo býti projevem schematismu tvoření, má své kladné i sporné hodnoty. Jednak je autoru zajisté velmi vhodné použití těchto — krátce řečeno — „cizích jmen“ : každé z nich vzbuzuje ve čtenáři určitý soubor představ a tím zbavuje autora nutnosti, aby tratil čas na objasňování odlišných rysů každé jednotlivé osoby. Jeden případ krásně objasňuje takovou vhodnost: když Saltykov mluví (v „Měločích žizni“) o různých poměrech, které činí život těžkým, uvádí mezi jiným nešťastná manželství a ilustruje svou myšlenku příkladem, předkládáje čtenáři k rozhodnutí, bylo-li by šťastno manželství studenta Chorkova s Lipočkou Bolšovou. Obě osoby vzaty jsou z divadelní hry Ostrovského; oni jsou si velmi různí svými povahami, proto otázka Saltykovova staví čtenáře před problém, který on lehce řeší, je-li ovšem seznámen s daným literárním hrdinou. Proto, když vypráví Saltykov o tom, jak Nozdrev vydává noviny, čtenář, i když neví, že ty noviny se jmenují „Pomyje“, hned pochopí, že kromě — obrazně řečeno — pomyjí, nic jiného od Nozdreva nelze čekat. Příbuznost Balalajkina s Repetilovým, advokátská hodnost Chlestakova-syna, též vůně venkova, která vane od Naděňky Lavrecké a Gapočky Pererepenkové, které „tak, tak, že ne pěšky přiběhly do Petrohradu z našich zákoutí, aby řešily ženskou otázku“ („Blagonam.“, 9), — vše to činí myšlenku autorovu čtenáři rychle pochopitelnou, ale i konkrétně názornou.

Vždyť autor musil by tratit mnoho slov, aby vytvořil určitou představu, která je dána na př. jediným krátkým slovem „Nozdrev“.

S druhé strany, však ne zcela neprávem, chová se K. Arseŭjev k tomuto způsobu zdrženlivě. Tento kritik, Saltykovu příznivý, míní, že v „používání cizích jmen“ zrači se vždy jakási strojenost: stačí, že u Saltykova nelze jich nikdy nazývat nezdařilými. Rozhodně slabé jsou u něho jen pokusy obléci do nového šaškovského roucha reky Turgeněvovy a Gončarovovy, na př. Kirsanova, Berseněva, Lavreckého, Rudina, Volochova v „Dnevn. provinciala“. Když čteme v „Kruglem godu“ dopis tajemníka Lavreckého, napsaný podle příkazu skutečného státního rady Rudina, — známá a oblíbená jména vzbuzují v nás mrzutost, že jest jich zbytečně použito¹.

Ač povšechně souhlasím s míněním K. Arseŭjeva, přece jsem nucen uvést dvě námitky.

Předně v případech, v nichž užívá Saltykov ve svých vypravováních cizích reků, dělá to ve většině případů uměle a logicky. Uznáme-li, že známá komedie hraběnky E. P. Rostopčinové, která předvádí návrat Čackého do Moskvy, byla celkově dosti zdařilým pokračováním komedií A. Gribojedova, — trvající na tomto úsudku, můžeme považovati za dosti zdařilé pokračování téže komedie to, co Saltykov vypravuje o dalším osudu Čackého, Sofie a Molčalina v „Uměr.“: v tomto vypravování jest pravděpodobnost i shoda s povahami jmenovaných osob, a to je věci hlavní. Ovšem, život Molčalinův mohl jíti tím směrem, jak to líčí Saltykov, nebo i jinak. Ale ujneme-li se povídky Saltykovovy, musíme uznati, že i cíl jeho je jasný, a podrobnosti obrazu pravděpodobné; život Molčalinův je život průměrného petrohradského úředníka; umírněný, zdrženlivý tón jeho řeči a skromnost jeho života — to jsou výsledky zkušenosti člověka, který mnohé viděl a prožil všechno. Zrovna takový mohl býti Gribojedovův Molčalin ve stáří. A také Čackij mohl býti takový, jak o něm vypráví Molčalin u Saltykova. Také i Kuzma Prutkov zcela dobře mohl býti i tajným radou² i jedním z těch, „kdož Ufimskou půdu lacino si přisvojili“³. Krátce řečeno,

¹ Děnisjuk, IV. str. 141.

² „Dněvnik“, 6.

³ „Pestryja pisma“, 5.

Saltykov užívá cizích jmen, až na malé výjimky, zdařile, a to ospravedlňuje tento způsob jeho tvorby.

Za druhé třeba si připomenouti, že způsob používání „cizích jmen“ není vždy vhodný. V „publicistické beletrii“, k níž patří mnohé spisy M. Saltykova, Glěba Uspenského, Zlatovratského a j., je způsob ten dosti vhodný, neboť tam „cizí jméno“ ulehčuje autoru práci. Někdy i v publicistické stati¹ kmitne se jméno Judušky, nebo Děrunovovo, nebo Chlestakovovo, nebo kohokoliv ze „samodurů“ (domýšlivých omezenců) Ostrovského. Zcela jinak má se vše s uměleckou beletrií: tam upotřebením cizího literárního reka nelze zcela ospravedlniti. Vždyť úkolem umělce jest vytvořiti samostatný obraz a ne předělávati a doplňovati cizí představy a obrazy. Saltykov však nepoužívá cizích jmen v těch výtvorech, kde u něho převládá prvek čistě umělecký, nýbrž pouze tam, kde jest současně umělcem i publicistou, — a míním, že v tom ohledu nelze mu ničeho vytýkat, kromě těch nemnohých případů, vytčených Arseňjevem, ve kterých opravdu nebylo zvláště třeba přeměňovat na úředníky takové literární hrdiny, kteří byli vzdáleni byrokratických snah².

¹ Viz na př. stat' K. Staňukoviče: „Včerašnje dni“ (spisů díl 7, str. 44 a 47), kde najdeme jména M. Volochova, Rudina-mladšího, Raspljujeva mladšího i Chlestakova-syna, — krátce řečeno, zřejmě na podobení Saltykova, však bez umění a talentu posledního.

² „Cizí jména“, vyskytující se u Saltykova, jsou:

„Dněvnik“: Chlestakov-syn, K. Prutkov, J. J. Pererepenko, Veretjev, Čertopchanov, Kirsanov, K. Odincová, Bazarov, Berseněv, Rudin, Lavreckij a Liza, Volochov, Sobakovič, Pěnočkin.

„Uměr.“: Molčalin, Famusov, Sofja, Čackij, kn. Tugončovskij-syn a jiní z „Gore ot uma“; Skvoznik-Dmychanovskij, Děržimorda, Čičikov, Rudin, Raspljujev, Glumov.

„Idillija“. Molčalin, Raspljujev, Glumov.

„Priznaki“: Bazarov, Kirsanové, J. N. Dovgočchun, J. J. Perěrěpenko, Raspljujev.

„K tět.“: Raspljujev, Nozdrev, Mižujov, Sobakovič, Korobočka, Manilov, Čackij, Glumov.

„Pestryja pisma“: K. Prutkov, kapitán Ževakin, Glumov.

„Pomp.“: K. Prutkov, Volochov, Rajsckij, Rudin, Lavreckij, Veretjev, Chlestakov, Trjapičkin, Děržimorda, Nozdrev, Skotinin, Kutějkin a j.

Tato jména vyskytují se i v ostatních výtvorech.

Užívání přísloví a pořekadel je též jedním z velmi častých způsobů Saltykovových. Satiriku byla velmi vítána veliká příhodnost, kterou se vyznačuje krátké, obrazné vyjádření myšlenky v přísloví. Prísloví zkracovalo autoru práci a vnukalo hned čtenáři nutnou myšlenku; ne nadarmo praví ruské přísloví, že „slovo včas a na místě jest silnější péra i tisku“. K tomu pak v bohaté poesii ruského národa vyskytuje se tak mnoho přísloví, jako by předvíдалa podmínky života druhé poloviny XIX. století, v nichž se octli současníci Saltykova: jsou přísloví o pokorném nesení osudu, o pokoře před těmi, kdož vládnu, i o nutnosti časem se odmlčet. V těžkých chvílích života byla tato přísloví, či jak je nazývá Saltykov, — „začarovaný kruh patentovaných našich přísloví,“ — tou „životní vzpruhou,“ o níž mluví Saltykov v „Pestrych písmech“, 1, a uváděl je často prostě, jako současná „lokajská slova“, t. j. jako důkaz úpadku občanstva, které se řídilo těmito lokajskými slovy a neužívalo jich však za účelem vnukati skutečné smíření se zlem života.

Toto přísloví oživovalo často řeč Saltykovovu:

— o vynucené pokoře a mlčení i o bezmoci občana vůči vládě: „uší vyše lba ne rostut“ (Za rubežom, 2 i 4; Dvorjanskaja chandra, Bolnoje město. Koňaga, pohádka číslo 30 o uzené voblě [rybě], Blagon., 4, a j.); „pletju obucha ne perešibjoš,“ t. j. „bičíkem obušku nepřerazíš“ (Koňaga, Bolnoje město); „lbom stěny ne prošibjoš,“ t. j. „čelem zdi neprorazíš“ (Uměr., část 1, 4); „i pereverněšsja — bjut. i ne pereverněšsja — bjut,“ t. j. „obrátiš-li se — bijí, a neobrátiš-li se — také bijí“ (Pestryja pisma, 3), „s silným ne boris, s bohatým ne tanis,“ t. j. „se silným nezápas, s bohatým nechtěj držet krok“ (Dněvnik, 4); „na to v morě ščuka, čtoby karas ne dremal,“ t. j. „proto jest v moři štika, aby karas nedřímál“ (Blagon., 5; Karas-idealist); „znaj sverčok svoj šestok,“ t. j. „ať zná cvrček své ohniště“ (Za rubežom, 7; K tět., 12; Dvorjanskaja chandra); „prostota chuže vorovstva,“ t. j. „hloupost je horší než zlodějství“ (Star., 15; Blagon., 1; Karas-idealist); „slovo — sěrěbro, molčanije — zoloto,“ t. j. „mluviti — stříbro, mlčeti — zlato“ (Za rubežom, 6); „izba moja s kraju, ničego ně znaju,“ t. j. „můj domek jest na konci.

já nic nevím“ (Uměr., č. 1, 1; Monrepo, 1); není ani potřeba zdůrazňovati, že Saltykov těmito příslovími vyjadřuje ne své ideály životní, nýbrž zásady tehdejšího ruského života;

— o osudu lidském: „ot sumy da ot furmy ně odkazyvajsja,“ t. j. „žebrácké brašny a žaláře se neodříkej“ (Star., 15; Priključeni je s Kramolnikovym); „byla by spina a to budet vina,“ t. j. „jsou-li záda, najde se i příčina k bití“ (Star., 18); „nazvalsja gruzdem, tak polezaj v kuzov,“ t. j. „pojmenovali jsme jej hřibem-peprníkem, musí jíti do koše“ (Star., 13); „žit živi, odnako i čest znaj,“ t. j. „žij si třebaš bujně, ale s měrou“ (Za rubežom, 1); „grěch da běda na kogo ne živjot,“ t. j. „hřích a bída koho nestihne“ (Baran nepomnjašči); „laskovoje tělja dvě matky sosjot,“ t. j. „laskavé tele dvě krávy ssaje“ (Zaputannoje dělo, Satiry v prozě); „sobakě sobačja smert,“ t. j. „k psímu životu patří i psí smrt“ (Věrnij Trezor);

— o hospodářských poměrech či s obrazy z hospodářského života: „léto — pripasucha, zima — pribirucha,“ t. j. „léto zásobuje, zima utrácí“ (Star., 25, 28 a. j.); „s golago po nitkě — provornomu rubaška,“ t. j. „obratný najde i na nahých po nitce na svou košili“ (Idillija, 15); toto jest přísloví-parodie, místo originálu: „s miru po nitkě — niščemu rubaška,“ t. j. „dají-li všichni po nitce, má žebrák košili“; „svoj glazok smotrok,“ t. j. „své oko je nejbystřejší“ (Dnevnik, 2); „lučše malečkaja rybka, čem bolšoj tarakan,“ t. j. „lepší malinká rybka, než velký šváb“ (Monrepo, 2; pohádka číslo 30, o uzene voblě, i záhlaví této bajky);

— přísloví různého obsahu: „chleb sol ješ a pravdu rěz,“ t. j. „mluv pravdu do očí i přátelům“ (Skrežet zubovnyj); „Varvara mně tjotka a pravda mat,“ t. j. „ač Barbora jest mně tetou, ale pravda máti“ (tamtéž); „vzjavšis za guž, ne govori, čto ne djuž,“ t. j. „uchopíš-li otěže, nevymlouvej se, že tomu nerozumíš“ (Naš gubernskij děn); „ljubiš katatsja, ljubi i sanočky vozit,“ t. j. „rád-li se sáňkuješ, voz rád i sáňky“ (tamtéž); „chudaja trava iz polja von,“ t. j. „špatnou trávu na poli netrp“ (Pervyj šag); „dlja milago družka i serjožka iz uška,“ t. j. „pro milého druha i náušničky z ouška“ (Měloči, č. 2, 2, 2); „čto napisano perom, togo nevyrubiš toporom,“ t. j. „co je napsáno

parem, nežničíš ani sekerou“ (Měloči, 1, 3, 1); „kto staroje pomjanět, tomu glaz von,“ t. j. „kdo připomene zlou minulost, tomu oko ven“ (Star., 27); „braň na vorotu ne visnět,“ t. j. „nadávka se brzo zapomíná“ (Star., 13); „po Seňkě i šapka,“ t. j. „Semen má takovou čepici, jaká mu sluší“ nebo: „každý dostává podle své jakosti“ (Dvorjanskaja chandra; Idil-lija, 8; epigraf k Pošech. razskazam); „kak ni kiň, vsjo budet klin,“ t. j. „byť i krásně bylo házeno, přece se nezdaří“ nebo: „všecky možnosti jsou marné“ (K tět., 5; Bolnoje město); „ne pojman — ne vor,“ t. j. „nebyl chycen — není zlodějem“ (Blagonam., 4); „ne kupi dvora, a kupi sosěda,“ t. j. „nedbej tak, jaký je dům, ale jaký je soused“ (Golovlevy, 2); „učenago učít — portit,“ t. j. „učíš-li učeného — kazíš“ (Blagonam., 1); „tiše jedeš, dalje budeš,“ t. j. „pomalu-li jedeš, dále dojedeš“ (pohádka čís. 30); „učenije, svět a neučenije tma“ (tamtéž); „styd glaza ne vyjest,“ t. j. „stud oka nevyžere“ (Istorija, 2); sem třeba zařaditi i výše uvedená místní přísloví (o orlovcích atpod.) i mnohá jiná, vůbec ve velkém počtu rozptýlená ve spisech M. Saltykova.

Pořekadla, často zkrašlující řeč Saltykovovu, také jsou po většině blízka tehdejšímu ruskému životu. Nejčastěji vzpomíná se v nich těch krajů, „kam havran kosti nezanáší“ (K tět., 1; Priznaki, 9), nebo: „kam Makar telat nevodil“ (tamtéž; Star., 30; Kulturnyje ljudi, 3). Sebepoznání vyjadřuje se slovy o tom, „že hlupáky je třeba učít“ (Blagon., 5), i slovy, že „nelze lézt se soukennou tváří do krámu s koláči“, t. j. „vše má své místo“ (tamtéž; Za rubežom, 2). Osud ruského člověka jest též smutný, buďto o něm „babuška nadvoje skazala“, t. j. „babička na dvoji způsob se vyslovila“, nebo: „má dvě možnosti“ (Pestryja pisma, 3), nebo „byť byčku na vervočkě“, t. j. „musí býti býček na provázku“ („Kulturnyje ljudi“, 1), anebo jsme donuceni uznat, „kde raci přezimují“, t. j. „kde nám kyne prospěch“ (K tět., 1); a ježto na člověka všude číhá čas — „neroven čas“, t. j. „nejistá je hodina“ (Monrepo, 1), zas „berežennago Boh berežjot“, t. j. „opatrného Bůh chrání“ (tamtéž).

Měřítkem kulturnosti ruského člověka, podle pořekadel, je

tento znak: „lojových svéc nejí, skla nepřikusuje“ (Knjažna Anna Lvovna), nebo „sklem se neutírá“ (Naš družeskij chlať). Prostý, nesložitý život odráží se v pořekadlech: „věk živem, chléb žujem,“ t. j. „svá léta prožíváme, živýkajíce chléb“ (V ostrogě, posčščenije 2), nebo: „my ljudi prostyje: živěm bohato, so dvora pokate: čego ni chvatis, za vsěm v ljudi pokatis,“ t. j. „my jsme lidé prostí: domy máme na svahu, čeho je ti třeba, vše musíš u lidí vyprositi“ (Utro u Chreptjugina). Není divu, že při takovém životě vše jde „čerez peň-kolodu“, t. j. všelijak (Satiry v prozě. K čitatelju) a „tap da lap — i korabl“, t. j. „jak — tak a máš loďku“ (tamtéž); proto i staré pohostinství mění se někdy ve formální: „byla by čest předložena, ot ubytku Boh izbavil,“ t. j. „stačí, abychom nabídli pohostinství a od zbytečných ztrát Bůh nás zbaví“ (Star., 11).

Jsa milovníkem národních přísloví a pořekadel, Saltykov často sám vytváří takové sentence a aforismy, které svou přesností a ostrovtipem nezadají si s příslovími lidovými. Jako doplněk výše uvedených (když jsme promluvili o ironickém tónu M. Saltykova) sentenci, uvedu ještě několik takových, v nichž zejména silně vyniká prvek gnomický, příslovečný:

— „u nás není střední cesty: buďto poliček nebo políbení ruky“ (Russkije guljaščije ljudi za granicej);

— „mlčíš-li, máš něco na mysli“ (Za rubežom, 2);

— „mlčení považuje se u nás rovno zachmuřenosti, zachmuřenost považuje se za rovnu zlomyslnosti“ (Za rubežom, 5);

— „přesvědčení mívají jen lidé neklidní“ (Priznaki, 3);

— „vlast jest určité území, na kterém máme, opatřivše se příslušnými pasporty (t. j. osobními průkazy), své místo pobytu“ (Za rubežom, 5);

— „jsi-li beran, zůstávej beranem bez dlouhých zamýšlení“ (Baran nepomnjašcij);

— „všichni jsme vychloubači a lenoši, kterým se velmi líbí lehká práce“ (Naš savoir vivre);

— „lež, přidávána k řeči v mírném množství, dodává řeči zvláštní ostré chuti“ (Russkije guljaščije ljudi za granicej);

— „neříkej ani slova, dokud se nekousneš do jazyku“ (Zavěščani je mojim děťam);

— „polož ty mně pouze jeden tvůj prstík do úst a já tam už sama celou tvoji ruku sním“ (tamtéž);

— „zadarmo ani vřídek na nose nevyskočí“ (Golovlevy, 1);

-- „žítí v bahně, k tomu je potřeba citů blbec, ne občana“ (Karas-idealist);

— „spěch hodí se pouze na chytání blech“ (Měloči, č. 1, 3).

Podobných výroků bylo by možno uvésti mnoho¹, ježto jich Saltykov hojně používá, buďto jako obecného základu, na kterém staví svou další argumentaci, nebo jako výsledků předchozích úvah. Nelze nic namítati proti tomu, že Saltykov dodává řeči zdařilého rázu přísloví; jeho aforismy zasluhují, aby byly postaveny na roveň znamenitým sentencím a aforismům Krylovovým, Gribojedovovým i K. Prutkovovým.

Mluvíme-li o umělecké stránce tvorby Saltykovovy, nelze opominouti zmíniti se o citu pro náležitou míru, kterou vždy Saltykov zachovává.

Saltykov opravdu musil se dotýkati nejrůznějších předmětů a zjevů ruského života a nikdy neskrýval svých citů o tom, čeho se dotýkalo jeho pero. Hluboké sympatie s lidem vyjadřují „Son v letňuju noč“, povídka „Miša i Vaňa“, některé stránky „Poše-chonské stariny“, popis zástupu poutníků v „Gub. črtách“ atp. Ironie, výsměch a obžaloba se objevují, když počíná Saltykov mluvití o samovládné byrokracii, o advokátech bez zásad, o ves-nických vydřiduších. Hořkost, těžkomyslnost a stesk hrobový vanou ze stránek „Monrepo“. Lyrický pathos i smír se životem jest slyšet z pohádky: „Christova noč“. Krátce řečeno, různotvárné jsou předměty tvorby M. Saltykova, různotvárné jsou i jeho city, jimi vzbuzované. Při vši různotvárnosti však svých nálad a též při změně obyčejného epicky-klidného tónu v tón lyrický (což nebývalo často), Saltykov uměl vždy najíti pravou míru, a v tom jest jeho veliká přednost. Nezveličuje přehnaně, nepřivádí do krajnosti, nýbrž jako veliký umělec tvoří svůj obraz tak, aby nejen vzbudil dojem u čtenáře, ale i aby dal jeho citu a rozumu práci. Spravedlivě

¹ Viz aforismy Saltykova o byrokracii, sebrané u Dónisjuka, sv. I, str. 38–40.

uznává J. Ajchenvald, když mluví o případech zvětšování u Saltykova, že „používání hyperbol jest přirozené a ne větší, než jest při satíře potřebno, dbá-li se na sloh satíry. Jeho zvětšovací sklo zvětšuje podle míry svého určení“¹. K slovům Ajchenvaldovým třeba pouze přidati: dopisy M. Saltykova dokazují, že Saltykov nikdy nebyl lhostejný k různým otázkám (zejména vnitřní politiky a ruské literatury), o nichž ve svých spisech často umírněně klidným tónem psával. Nepopřával-li v tom ohledu zvuče svým citům a zachoval-li míru, projevuje zde ohromnou zdrženlivost, která svědčí o síle tvůrčího nadání. Vždyť kromě všech představ o cenzuře, které konečně bylo možno obejít, musel Saltykov vědět, že každé přehánění, tendenčnost nebo hrubé šprýmaření kazí umělecké hodnoty jeho děl, a proto udržoval své snahy v nutných hranicích; proto snad se mu dostalo výjimečného úspěchu a vysokého nazvání „vládce dum“.

Veliký význam měl v tvorbě Saltykovově jeho svérázný jazyk, který v sobě chová takové množství originálních a zajímavých zjevů, že se nemůžeme vyhnouti jeho analýze, byť jen zběžné.

Z nejvíce vynikajících zvláštností jazyka Saltykovova, které jsou v nejtěsnějším svazku s jeho tvorbou, sluší na prvním místě uvést zvláštnost slovné soustavy jeho řeči, kterou on sám nazval jazykem Ezopovým nebo otrockým. Podstata Ezopova jazyka, jak je známo, záleží v tom, aby se vyjádřily myšlenky nepřímou, a to nějakým jiným způsobem (nejčastěji třebaš alegorií). Proti obrazně-alegorickému jazyku tíže se cenzuře postupovalo, než proti jasně vyjádřeným myšlenkám a cílům autora; proto bylo více naděje, že dílo, napsané Ezopovým jazykem, dostane se do ruky čtenářovy v podobě více méně neporušené. Ezopův jazyk kladl zajisté větší požadavky na autora, který byl nucen vymýšleti speciální obrazy a výrazy; kladl však větší požadavky i na čtenáře, který musel ty obrazy řešiti. Zato však se mu dostalo výtvoru, který mu podával myšlenky autorovy, třebaže v obalu podmíněných obrazových výrazů².

¹ „Siluety“, díl 2., str. 223.

² O příčinách objevení se Ezopova jazyka a zvyku „třásti se“ viz objasnění samého Saltykova v „Nedokončených besedách“, hl. 4.

Ze slov Ezopova jazyka největší množství připadalo jistě na ty pojmy, které byly svázány s administrativou a její činností. Jsou to: „fjuit“ — citoslovce, označující vypovězení administrativní cestou, t. j. bez soudu (Blagonam. — K čitatelju; Pomp., 10 a mn. j.); „vsprysnut“, t. j. „pokropiti“, označovalo nabíjení z úředního nařízení (Pestryja pisma, 4; Igrušečnago děla ljudiški a j.); pro pojem „bití“ a „bítí“ byly výrazy: „pouštění krve“ (Blagon., 5), „potlesk“, t. j. poličky (Gub. očerki, úvod), „vjezd“ nebo „vjeti“ (Pomp., 11, kde způsob „zajetí“ do tváře vykládá se jako „zjednodušení forem a obřadnosti správy kanceláře“); pí. Padějková však, jako dáma, „nevjíždí“, ale vykonává „předběžná cvičení tělesná“; osoby, vykonávající častěji než jiní vyražení zubů občanstvu, t. j. policisté, jmenují se „dentisty“ (Satiry v prozě, K čitatelju a j.), a policejní úředovny, v nichž se občanům rozdávaly pohlavky, — „ústav k pudrování“ (Tašk., 4). Policisté-zvědové a špiclové vystupují někdy u Saltykova jako „dobrovolně praktikující neznámí“ (Monrepo, 2); když mluví Saltykov o tažení, vyhlášeném „proti živlům politicky nespolehlivým“, zde je jmenuje vyšším jménem a sděluje, že „se spotřebovalo veliké množství křížáků“ (Tašk., 3; celá tato črta vůbec provedena jest v ezopském tónu); v Idilliji, 17, tajný policista se nazývá „sběratelem statistiky“ i výrazem „hrachový převlečník“, kterýžto výraz nabyl širokého upotřebení v ruské literatuře. Pro vyšší policejní úředníky má Saltykov jiné výrazy. Tak když praví (Star., 27): „nablízku stál hodnostář, mající uši, aby poslouchal (hodnost taková v minulosti byla)“, tu je řeč o četnickém důstojníku, jak je tomu i v črtě: „Posle oběda v gostach“, kde Bulanovskij jest četnický důstojník, což možno usouditi z textu povídky i jmenování jeho plukovníkem; „lidé, milovaní gubernátory“ (Dněvn., 10), jsou náčelníci okresní policie, což objasněno samým Saltykovem; „patriarcha“ jest gubernátor (Blagon., 16). Jednání policie bylo často namířeno proti osobám, podezřelým z revolučního přesvědčení: byly-li to ženy, (v jazyku policie) nazývaly se „strižky“ (t. j. ostříhané), mužské nazývali — „vlasatými“ (Tašk., 3); činnost policie vzhledem k nim označována byla: „lidi vytrhává a do zajetí přivádí“, t. j. zatýká (Monrepo, 4); příčinou zatčení mohou býti „podvratné výklady“ (Za rubežom, 2; Blagon., 2; Pošech.

raz skazy, 1 a mn. j.) nebo „zvrácené ideje“ (Za rubežom, 3). Chce-li sám autor zvědět, nehrozí-li mu zatčení, táže se policejního úředníka: „smím-li očekávat, že můj život nebude neočekávaným způsobem přerván?“ (Monrepo, 2), t. j. zda ho neočekává ani vězení ani vyhnanství. „Kniha“, kterou gubernátor položil pod sebe (Pomp., 2) a při tom řekl přítomným: „já jsem vám knihou,“ jest zákon, což zřejmo jest z Pomp., 8, kde jiný gubernátor veřejně sedl na knihu zákonů; o témže zákoně, přesněji — o zákonitém manželství, je řeč v Pomp., 11 v otázce: „přejete-li si, milostivá, žít se mnou mimo něho (t. j. zákona), ale stejně jako v něm?“ Celý vládní systém Nikolaje I. nazval Saltykov „atmosférou udržování na uzdě“, t. j. „držení zkrátka“ (Blagon., K čítatelju).

Z ostatních alegorií Ezopova jazyka zajímavý jsou ještě následující: v črtě „Naš gubernskij deň“ biskup nazývá se „poustevníkem“, novic — „hřebeem“ nebo „čeledínem poustevníkovým“, jeptišky (pravděpodobně ženského kláštera v Glazovském Újezdě ve Vjatské gubernii) — „černoglazovskými (t. j. černoookými) děvami“, mnichové — „mužiky“. Kněz v povídce: „Děrevěnskaja tiš“, jak viděti ze zmínky o jeho klerice, nazývá se „batjuškin brat“. „Společnost pro ochutnávání harmonie budoucna“ (Blagon., 3) — míní se socialistický spolek. Psaní konstituce pro medvědy a zařízení jejich státního života úředníky (Pestryja pisma, 2) jest narážkou na zřízení života v Bulharsku, zavedeného tam Rusy, neboť o medvědech řečeno, že jsou „svého druhu bratušky“. Pochopitelná je narážka v Dnev., 8, když jeden pseudodelegát pseudokongresu mluví, že v petropavlovské pevnosti (státní vězení) je „nezdravý vzduch“. Prokop mu odpovídá, že pro ty, kteří jsou „čistého srdce, je vzduch všude zdravý“. V 5. a 6. K tět. Saltykov obratně píše o knize generála Fadejeva, aniž by ji jmenoval. Řada jiných slov Ezopova jazyka („tětěňka“ — adresátka listů, „historiografové“, „pionýři“ a pod.) byla námi již objasněna dříve, některá pak jsou tak prosta, že netřeba jich objasňovati: „menší bratr“ — sedlák, „rozsévači“ — předáci, „špinavý“ — venkovský vyděrač, „sloup“ — tentýž atp.

K výrazům Ezopova jazyka patří ještě jedna zajímavá zvláštnost: úmyslná nepravidelnost slohová. Někdy Saltykov ne-

dokončuje, nedopovídá věty, ponecháváje čtenáři, aby sám dokončil, vyhledaje doplněk slovesa nebo vůbec chybějící část věty. Je to svého druhu způsob zamlčování, vyvolaný ve většině případů tím, čím Ezopův jazyk vůbec. Příklady: „býti tvrdým a nehledět“ (Pomp., 2) — druhé sloveso nedoplněno; „převládající význam hlavních pompadurů spočívá v tom, aby zamezovali“ (Pomp., 12) — nedopověděno, co zamezovati; „bud satirikem, ale nedotýkej se“ (Blagonam., 12) — bez doplnění slova „nedotýkej se“; „přání jsou přirozené chťiče, závisející na blahovůli“ . . . (Zavěščani je mojim dětam) — nedopověděno, na čí blahovůli; „stesk po záležitosti se netýkající“ (Zarubežom, 3); „nebožtík pil vodu pouze před obědem, neodává se“ (Pochorony). Podobným způsobem nadešpsány jsou některé projekty: „o odstranění“ (Dnev n., 2), „o zničení“ (tamtéž); v dalším textu však objasněno, že se předpokládá zničení všechny reformy počínaje novými soudy; projekty Peredrjagina: a) „o rozšíření kompetence, v případě potřeby“, b) „nebo naopak“ (Pestryja pisma, 2).

Mimo Ezopův jazyk druhá zvláštnost jazyková výtvorů Saltykovových záleží v tom, že každá z jednajících osob mluví u něho svým jazykem. Příklady:

— Juduška Golovlev, typický licoměrník, mluví takovým jazykem, jako by se lisal k svým společníkům a snažil se jim vyhovět; v řeči používá skoro výjimečně zdrobnělých forem slov: „žitko, senečko, ovisek, koničky, starůstka, zármutček, kuponek“ atp.

— Docela jinou frazeologii má u Saltykova vážný německý chlapec v kalhotkách a jinou lhostejný ruský chlapec bez kalhot (Zarubežom, 1).

— Sebevědomí hraničící s drzostí i vážnost zračí se v řečech O. Děrunova; slova tohoto „sloupa“ (Blagonam., 4 a 6) vybrána jsou i z prostonárodního jazyka, kterým mluvil dříve, i z řeči „panské“, když se počal seznamovati s „pány“, i z církevních modliteb a čtení; vše to však jest podloženo vědomím jeho síly, síly kapitálu a hrubého útlaku na cizí osobnost.

— O jazyku Razuvajeva správně poznamenal K. Arseňjev¹,

¹ Dónisjuk, IV, str. 143.

že jeho jazyk má se k jazyku Děrunovovu, jako první krasopisná cvičení žákov k předpisům učitelovým.

— Krásně podává Saltykov žaloby „historiografů“, nespokojených s reformami.

— Velmi přirozeně vypsaný jsou Saltykovem řeči a nálady statkářů i úředníkův, kteří se báli osvobození sedláků a jiných reforem (viz: Soglašenije, Děrevěnskaja tiš, Gospoža Padějkova, Posle oběda v gostach, Náš gubernskij děň).

— Velmi zdařilé je napodobení slohu tehdejších novinářských statí v Uměr., č. 1, 4.

— Oběžníky a řeči různých Gracianovů, Neugodovů, Kozelkovů, Krotikovů jsou vysoce typické pro úřednickou krasořeč.

— Podúředník v „Gubernských črtách“ (v 1. a 2. povídkách podúřednickových) mluví nejen polokancelářským a pololidovým jazykem, ale jako by v tónech sympatie k úřednickým darebákům: zdá se, že jinak by soudní úředník nemohl mluvit.

— Snaha tehdejší šlechty přepřívati svoji řeč francouzskými slovy nebo předělávat francouzská slova na ruský způsob našla svůj odraz ve mnohých výtvorech Saltykovových. Na př. v „Perepiskě“ (Blagon., 3) čteme: „ofrapirovat“, „kjumjulirovat“; v „Ješče perepiska“ (Blagonam., 11): — „věžetirovat“, „maltretirovat“, „išobilno“, „sjubversivnyj“, „brjuskirovat“. Podobných příkladů jest nemálo i v Task., 4, črta 1, v Pomp., 10, i v mnohých jiných výtvorech. Mezi jiným, tato francouzská slova nedokazují vždy, že osoba, jich užívající, vládne dobře francouzským jazykem¹. Když Volovitinova se táže syna (píši jak vyslovovala): „e vu, la metress... tužur bjen?“, syn právem poznamenává, že ona nemluví francouzsky, nýbrž „po kravsku“. (Semejnoje sčastije.) A opravdu, jinak než „kravským jazykem“ nelze nazvat takovou francouzskou řeč, jako: „domestik isi“, t. j., „le domestique est ici“ (Soglašenije), nebo „de ki save?“, jak mluví paní Padějková, nepřiliš silná v oblasti cizích slov a vyslovující „emansacia“ na místo „emancipacija“, „konstintuciev“ místo „konstitucij“; dokonce i solidní pí Položilová upozorňuje své hosty, že je přítomen

¹ Saltykov obyčejně tiskne podobná francouzská slova ruskými písmenami, chtěje ukázati, že se vyslovovala ruským způsobem.

sluha: „Philippe ici.“ Podobné příklady najdeme v ruské řeči dám a úředníků, přerývané francouzskými slovy, v „Gub. črtách“, „Pomp.“ a j.¹ Kníže Obolduj-Tarakanov „dobře“ mluví též po rusku: „ty měkce steleš, ale spáti se bude na tvé posteli tvrdo, comme dit un charmant proverbe russe“ (Dnev n., 2); ne hned, myslím, poznáš v té větě přísloví: „měkce stele, tvrdo spáti bude“. Originálním latinským příslovím blýskl se jeden gubernátor: „unitibus rebus vires cresca parvunt“ (Pomp., 5).

— Děrunov a jiní vyděrači snaží se zušlechtiti svůj jazyk „panskými“ slovy, při čemž je překrucují, komolí bez milosti: „kaleg-vardy“, „gabvachta“, „francuzenka“, „trufel“ (Blagonam., 6) na místo: „kavalergardy“, „hauptvachta“, „francuženka“, „trjufel“; „predprijatijev“ („predprijatij“), „kalju“ místo „koleju“ (Blagonam., 7); „monton“ místo „manto“ (Monrepo, 2) atd.

U Saltykova setkáváme se často se slovy kancelářského jazyka, zejména starobylého jazyka kancelářů XVIII. stol., a Saltykov používá jich mistrovsky². Léta jeho úřednické služby, prožitá na venkově, dala mu širokou možnost ovládnouti tento jazyk. Neužívá ho ovšem, když mluví za svou osobu, ale když uvádí slova těch svých reků, kteří svým společenským postavením jsou vázáni používati kancelářského slohu.

Skoro celá „Istoria odnogo goroda“ jest psána tímto jazykem, neboť tam, jak známo, Saltykov nepíše svým jménem, nýbrž jménem

¹ Jest zajímavo, že Saltykov sám, mluvě někdy i svým jménem (ne když dával mluvíti jednajícím osobám svých výtvorů), uvádí do své řeči francouzská slova s ruskými koncovkami, a patrně se vysmívá řeči některých svých současníků: „grasy“ (K tět., 1), „šarmy“ (Prov., 1), „explikacija“ (Prov., 2), „sjubversivnyja iděi“, „amanat“ (Samootveržennyj zajac), „antremettjory“ (Blagon., k čitatěljn), „amatjor dobrodětělej“ (Blagon., 8), „attencija“ (tamtéž), „degjustirovali“ (Idillija), „kolekta“ (Derevenskij požar) a j.

² Srovnej slova prof. P. B. Struveho: „v kancelářském jazyku jest jeho zvláštní krása. jeho zvláštní bohatství, a tento jazyk působil při tvoření ruského jazyka. Jest to i divné, ale ze všech velkých ruských spisovatelů, ponecháme-li stranou M. M. Speranského, nejplněji a nejbližěji odráží se vliv ruské kancelářské řeči v jazyku Saltykova-Ščedrina a Iv. Aksakova. V samém Saltykovu, v tomto satiriku-obviňovateli, bylo cosi z kancelářského moralisty-udavače v pěkném i špatném smyslu.“ („Zamětky pisatelja“., „Vozrožděnije“., č. 352, z 20. května 1926.)

archivářů-letopisců města Glupova, t. j. jménem archiválních úředníků, zapisujících události minulého života svého města.

Kancelářský, starobylý sloh se projevuje v „Istorii odnogo goroda“: a) v užívání příslušných slov a vět, b) ve zvláštlostech morfologie a syntaktického utváření řeči. Příklady zastaralých slov: „sej“ (tento), „irojstvo“ (hrdinnost), „drevo“ (strom), „neumytnymi ustami“ (neúplatnými ústy), „skudelnyj sosud“ (hliněná nádoba), „byvyj“ (bývalý), „amanty“ (milenci), „puškari“ (dělostřelci), „vorovstvo“ (zlodějstvo — v minulosti „vorovstvo“ značilo buřičství, revolucionářství) a j.; „uvolen s raspublikovaniem“ (propuštěn s podotknutím, že propuštění bude publikováno) — starobylý kancelářský termin; napodobení názvů i jazyka zákonů i výnosů: o administrativní všech náčelníků měst „jednomyslnosti“, „o pěkném náčelníků měst zevnějšku“; „o větším armády a loďstva po vší tváři země rozšíření, aby návrat staré Byzancie pod síň ruského mocnářství učiněn byl“ (hl. 10); „všeliký evrček ať zná odpovídající jeho stavu ohniště“ (hl. 11) a j.

Mluvnické zvláštlosti: starobylé (XVIII. stol.) koncovky pádové¹; kladení přísudku na konec věty²; rozdělení dvou členů věty, spolu syntakticky svázaných, slovy (doplňkem neb přívlastkem), která se kladou v současném jazyce bezprostředně za slovem, ke kterému se vztahuje přívlastek nebo doplněk³, atd.

Úředníci, vyskytující se v jiných výtvorech Saltykovových, užívají ovšem též kancelářského slohu, když mluví nebo píší. Na př. tajný rada Strekoza praví: „jestli se vám přihodí, že dříve jmenovaným budete se dávití, hleďte to pohlit; stane-li se vám toto nesplnitelným, tu v každém případě aspoň se tvařte, že jste s radostí pohltili“ (K tět., 8). Pomoenik prokurátora Nikolaj Batiščev píše matce: „příjav na vědomí shora uvedené a maje současně na mysli, že státní zaopatření, spojené s hodností senátora kasačního

¹ „V carstvovanije krotkija Jelisavet“ (hl. 3).

² „Nejen říše, ale i každé město a každá malá ves své statečné chrabrostí zářící a od vrchnosti postavené Achilly má a neměti nemůže“ (hl. 1).

³ „Slouží k nemalému pro letopisce ulehčení“ (místo: „slouží k ulehčení pro letopisce nemalému“); „úmysl vyobraziti především náčelníky města, od ruské vlády do města Glupova v různých dobách postavené“ (místo: „...náčelníky města, postavené od ruské vlády...“) a pod.

departementu, jest jedním z nejkrásnějších údělův, na které může pretendovati smrtelník tohoto zemského údolí, já bodře hledím do očí budoucnosti.“ (Perepiska.) Typické jsou úryvky ze spisů generála Utropina „o úpadku mravů“ a dvě povídky téhož (Otec a syn), a ještě jednotlivé věty, rozházené v různých spisech M. Saltykova¹.

Na náležitých místech setkáváme se u Saltykova se slovy a výrazy církevně-slovanského jazyka (citáty z bohoslužebných modliteb, slova z textů Pisma svatého, napodobeniny těch i oněch). To možno ovšem pozorovati především v řeči duchovních. Tak biskup praví: „běsu smuščajušču, umstvosvat derznovenije imějem ... na pěsce strojím“ (Otec a syn); „kak v drevnosti byli gospoda i raby, tak i napred sego takovyje imějut ostatsja bez izměnčnija“ (tamtéž); v řečích kněží najdeme výrazy: „tolcyte i otverzetsja,“ „daby Bog na naši blagopoleznyje trudy blagoserdnym okom vziral,“ „blagopospěšenije“ (Monrepos, 4): „kiiždo pod smokovniceju svojeju,“ „ne tokmo ne vozroptal, no naipače vozljubil Gospoda“ (Děrevěnskij požar); „perstov svojich v duševnyja rany gospodina Pernačeva ně vkladyval“ (Blagonam., 2) a j.² Duchovenstvo napodobují i neklerikové, kteří, slyšíce v chrámu církevně-slovanská slova, nepozorovaně nebo schvalně míchají je do své řeči. Zde náleží ovšem prvenství pobožníků - Juduškoví: „po nuždě i zakonu preměna byvajet“ (Golovl., 3), „nepostydnyja končiny života svojego udostojilas“ (tamtéž, 4), „christijanskija končiny života našeho bezbolezněny. nepostydnj, mirny“ (tamtéž, hl. 2) atd. Ostatní osoby též nezůstávají pozadu: Arina Petrovna píše o svém utrápeném synu: „ostavil sej sujetnyj mir ... jeho duša v gornich uveseljajetsja“ (tamtéž, 1); v 10. hl. „Istorie“ čteme: „procvětě onaja ves, jako

¹ Velmi pravděpodobné jsou ještě: sloh udání písaře Dudočkina („Son v letňuju noč“), řeč udavače Peregorenského („Gub. očerki“), listek F. Krotikova („Pomp.“, 9), jednotlivé věty v „Za rubežom“, 3 a 6, v některých bajkách („Bědnj volk“, „Karas idealist“) a j.

² Viz ještě: Blagonam., 2; Golovlevy, 5; Dněvnik, 4; Děrevjenskaja tiš. V poslední povídce „baťuškin brat“ upotřebuje tak často takových slov, jako: „blagovremenije, blagopotrebnj, neblagobrazno“ a pod., že statkář Sidorov namítá: „koho ty svoimi blagogliupostjami blagoudivit chočeš?“

krin selnyj,“ „stojit na pšce“¹; dokonce policejní úředník pravi: „stranno někako“ (Blagonam., 2). A za svými hrdiny i sám Saltykov, když mluví svým jménem, používá někdy též církevních slov: vzpomíná, na př., že „drěvlě skazano: bljuditě, da kako opasno choditě . . . vyšnjago grada vzyskuja“ (Monrepo, 1); skládá, napodobuje velikonoční slova Jana Zlatoústého, řeč s pozváním všem, aby se přišli potěšit „pirohem“, t. j. kariérou (Tašk., 4, črta. 3); uvádí buď prorocství, nebo mínění o pompadurech, jakoby převzaté z novin, že „prijdou do města, seberou nemluviata a roztlukou je o dlažbu“ (Pomp., 8); pravi, že piskař „pobědy i odoljenja oderžival“ (Premudryj piskar) atd.

Konečně i s národním (správněji prstonárodním) jazykem se setkáváme na stránkách spisů Saltykovových. Už v dětských letech, jako syn statkáře, žil Saltykov v blízkosti sedláků a mohl již tehdy slýchati lidovou řeč a bezprostředně se mohl seznámiti s lidovou tvorbou: v tomto ohledu podobá se jeho osud dětským zážitkům Turgeněvovým a jest dokonale protívou osudu Lermontova, který mohl právem litovati, že ve svém dětství neslýchal ruských pohádek a písní. Saltykova neseznámily však s lidovou řečí jediné zážitky dětských let: léta služby úřednické na venkově, a zejména služební cesty Saltykova po severních a severovýchodních guberniích, rozšířily znalost jazyka a výtvorů národních. Viděli jsme už výše, jak dobře zná Saltykov lidová přísloví a pořekadla; přidáme k tomu jeho znalost duchovních veršiků, v lidu rozšířených, a apokryfů. Na př. v „čub. črtách“ nacházíme citáty z lidových duchovních veršů o poušti, o antikristu, o posledním soudu atp. (Bogomoley, stranniki i projězžije, Obščaja kartina); v „Pošech. razskazách“, 4, se připomínají eschatologické apokryfy a legendy², které mohl Saltykov poznati jen z rozkolnických

¹ Viz tamtéž v hl. 5 odpověď předměstí Polounnovo: odpověď tato jest pěkně stylisována.

² „O choždenii gróšnoj duši po mytarstvám“ („o pousti hřišné duše po mukách“): vidno, že se zde mluví o t. zv. „vidění Feodory“ (episoda ze „Života sv. Vasilija Nového“). Druhý apokryf jest o člověku, který „omylem byl odvolán z tohoto světa, a byv opět vrácen životu, sděloval podrobnosti záhrobního života, jichž byl očividným svědkem“: tento apokryf také jest známý ze starých ruských sborníků eschatologických spisů. Povědka „o tom, co bude na

„sešitků“, v nichž byly velmi rozšířeny. V črtě: „Seničkin jad“ připomíná se pláč Adama nad ztraceným rájem: tento velmi známý duchovní verš mohl Saltykov slyšet bezprostředně z úst lidu nebo čísti v těchčtých rozkolnických „sešitcích“. Případy stilisace v „Gub. črtách“ (ve druhé povídce podúředníka¹ a v črtách: „Pachomovna“ a „Ostavnnoj soldat Pimenov“) děkuje též za svůj vznik Saltykovově bezprostřední znalosti tak zvaných polocírkevních výtvorů (apokryfů, duchovních veršů a legend), v lidu velmi rozšířených. Z téhož pramene nepochybně objevily se v črtě „Razveseloje žitje“ (Nevinnyje razskazy) takové výrazy, jako „rod — plemja“, „bezučastnyj — beztalannyj“, „raznesi tosku moju po světu volnomu“, „bor drěmučij“, „mir prelestnyj“ a j. Stejně slavnostně-lidovým jazykem mluví i Andrej Kurzanov, pošechonský hlasatel spravedlnosti a domorodého socialismu (Pošech. razskazy, 4).

Saltykov používá lidové řeči, ovšem ne tehdy, když mluví svým jménem, ale pouze tehdy, když podává řeči sedláků a vůbec osob z prostředí lidového. Na př. v první povídce podúředníka (Gub. očerki) nacházíme: „teperiča“, „pit-jest nado“, „rebjatiškam na moločiško“; v črtě „Pachomovna“: „poistěřivala, imyvali, chaživali, jestvo i pojlo, nasylajučij“ a j.; v črtě „Starec“: „ispužalsja, nauskori, těperiča, noněče, kažnyj, někruty, bezpreměno, pošta“ atp.; v črtě: „Matuska Mavra Kuzmovna“: „parja, cho-dimši, choša, zavtreva, očenno, evto, robenok, sekletar“ a mn. j.; v řeči Jevpraksii v Golovl.“: „čělovať — milovať, bezpreměno, raspostylj, rožonyj moj, robjata, ochavernik, jejnyj, slyš, v cerkvu“, genet. na -ev místo na -jej: „roditelev, neprijatnostev“ a mn. pod.; v řeči sedláků v črtě „V dorogě“ (Blagon., 1): „někormna, projestliva, obošči (místo ovošči)“ a j. Drobní kupci, blízcí selskému prostředí, používají též lidových slov: „onamednis, perekrestimšis,

posledním soudu, jaký koho očekává trest“, jest zřejmó „viděni sv. Grigorija“ z téhož „Života sv. Vasilija Nového“. (Viz knihu autora této práce: „Žitije sv. Vasilija Novago v ruskoj literaturě“, č. I a II, Oděsa, 1911—1913.)

¹ Na př. „byl poustevníkem v mohutných lesích, žil s divokou zvěří, s litými lvy v poušti, byl slepý a prohlédl, byl němý a promluvil...“ atd.: jest to typická směs lidových gramatických forem se slovy církevně-slovanského jazyka; tak mluví obyčejně různí poutníci-profesionálové.

obroběli, evdakij, občestvo“ (Čto tak je komercija? — „v Gub. oč.“). Myslím, že netřeba poznamenávat, že v použití lidové řeči Saltykov předně zachovává míru, nutnou při každé stilisaci, jest proto řeč jeho jednajících osob zcela reálná, pravděpodobná, daleká každé tendence zpestřiti stůj co stůj množstvím jednotvárných lidových výrazů; za druhé, Saltykov neupadá též do druhé krajnosti: lidová slova ta jsou uvedena jím z potřeby, aby se zachránil kolorit řeči určitých jednajících osob, proto nenajdeme u něho odporností ani nasládlostí, jimiž často chybovali přemnozí ruští spisovatelé (Karamzin, Kukolnik, Polevoj a někteří pozdější „národníci-beletristé“), nenajdeme tam ani posměchu z lidové řeči, jak se s tím setkáváme u různých Lejkinů a Mjasnických. Saltykov věren jest umělecké pravdě i smyslu pro míru, a proto užití národní řeči v jeho výtvorech jeví se čtenáři zcela reálným a přirozeným.

Beze sporu však nejpozoruhodnější zvláštnosti jazyka Saltykovova byla jeho znamenitá slovíčka, to jest ta nová slova a výrazy, která vytvořil sám, když dotavadní slova ruského jazyka zdála se jemu nedostatečnými pro vyjádření odstínů jeho myšlenek. V podstatě mezi uvedenými už příklady narážek a slov Ezopova jazyka jest nemálo takových, která byla vytvořena a zavedena v literární upotřebení samým Saltykovem a mohou býti zařazena mezi „slovíčka saltykovská“: pompaduři, dentisté, serdecvědy, historiografové, Juduška, Děrunov, Kolupajev atp., vše toto vymyslel Saltykov a vymohl těm slovům občanské právo v ruském literárním jazyku. Dále uvidíme ještě celou řadu takových slov, ale, jako předběžnou zmínku, třeba uvésti ty zvláštnosti, které vyzdvihují Saltykova z řady ostatních novotářů v oblasti ruského literárního jazyka. I před Saltykovem uváděli do ruského jazyka nová slova (Karamzin, romantikové, Puškin) a po něm do dneška (na př., futuristé). Ale Saltykov vyniká nad ostatní reformátory předně tím, že většina zavedených jím slov a výrazů má odstín satirický a výsměšný, neboť k tvorbě nových slov byl povzbuzován hlavně přáním získat pro svou satiru více obraznosti, cílevědomí a přesnosti v určení pojmů. Za druhé, pramenem pro vytváření nových slov a výrazů byly Saltykovu dotavadní slova ruského jazyka, při čemž buďto vytvářel nové složeniny z kmenů těch slov, z nichž dostával docela nová slova („figovidec“ a pod.), nebo

kombinoval obyčejná obecně známá slova, ale tak, že se vytvářel nový pojem, třeba i vyjádřený obyčejnými starými slovy („jakoby práva“ a pod.). Příklady objasní nám tyto způsoby tvoření nových slov¹: „figovidcy“, t. j. ti, kteří vidí „figy“: „figa“ (fik) jest podstrčený palec pod ukazováček — symbol urážky („K tět.“, 6); „beliberdonosey“, t. j. roznašeči tlachů nebo klevet („Pestryja pisma“, 7); „brjušnoj materialism, brjučhopoklonničestvo, brjučhopoklonniki“, t. j. žaludeční materialism, klánění se žaludku, vyznavači žaludku („Literaturnoje položenije“ — v „Prizn.“); „čtvertačizm“, t. j. vliv peněz (čtvertakov) na literaturu („Seničkin jad“); „slovesnyje podzatylniky“, t. j. nadávky (tamtéž); „bonapartist“²; „bezšabašnyj sovětnik“, t. j. ztřeštěný rada, žertovná zkroucenina úřední hodnosti („Za rubežom“); „mitirognozija“, t. j. nauka o hrubém národním proklínání („Idill.“, 7; „Za rubežom“, 6); „oglušenije“, t. j. ohlušení („Dněvn.“, 3; „o nutnosti ohlušení ve smyslu dočasného usnutí smyslů“ — nazvání určitého šlechtického projektu); „konfuz“, t. j. ostuda, zmatek — vzhledem k náladě společnosti v období reform („Satiry v prozě“ — „K čitatelju“); „ostupilas“, t. j. klesla nebo padla, ve smyslu mravního úpadku — o dívkách („Literatory-obyvateli“, „Angeloček“); „poroncy“ — rákoska („Dněvn.“, 5); „zadněkrylečnoje znakomstvo“, t. j. kompromitující známost („Prijatnoje semejstvo“ v Gub. oč.“); „kadyk, konovod kadykov“ — ohryzek: tak Saltykov jmenuje šlechtice („Dněvnik“, 11); „pljasatelnyje paroksizmy, potrjasanija, potrjasanija bedrami“, — tance nevolnické dívky („Dněvn.“, 2);

¹ Někdy na adresu novotářů v oblasti slovníku ruského jazyka bylo slyšati výtky a obvinění pro znečišťování jazyka nepotřebnými slovy, na př. známý „spor o starom i novom slogě“ (spor o starém a novém slohu), otázka o slovníků futuristů a j. Saltykov sotva zaslouží takové výtky: jeho nová slova opravňují svou nutnost tím, že vyjadřují buďto nové pojmy, nebo takové pojmy, které dříve vyjadřovaly se nepřesně; při tom jsou slova ta obrazná a lehce pochopitelná. Tyto hodnoty činí ho příbuzným s nejlepšími reformátory ruského jazyka (Karamzinem, Puškinem), a celá propast ho dělí od nepotřebných zkřivenin a ubohého jazyka futuristů.

² Saltykov objasňuje v první hlavě knihy „Za rubežom“, že „bonapartist“ jest ten, „kdo zaměňuje výraz vlast za výraz Vaše Excellence a dává dokonce přednost druhému před prvním“.

„dějstvitelnyje statskie kokodesy“, t. j. skuteční státní hejsci — zkroucenina úřední hodnosti („Dněvn.“, 2); „raspivočnyj i raskuročnyj liberalism“, který možno dostávati v krámku současných sběračů smetany („Dněvn.“, 11); „nyněšnij konservativno-okolotočnyj jazyk“, t. j. dnešní konservativně-policejní jazyk („K tět.“, 1); „jakoby prava“, t. j. zdánlivá práva („Zavěščanije mojim dětam“); „my netrpíme tak zvanými přesvědčeními“ („Legkověsnyje“ v „Prizn.“); „podle řemesla baron“ (tamtéž); „žaludečně-pohlavní kosmopolitismus“, jež objasňuje Saltykov jako „mající v programu krvavý rostbeaf a loretky všech zemí a který jest dokonale prost jakéhokoliv politického odstínu“ („Russkije guljaščiije ljudi za graniceju“); „duše hubicí laskavost“ („Naš savoir-vivre“); organisovannaja galimatija“, t. j. organisovaný nesmysl („Projekt sovremennago baleta“); „Napoleon III. prosmerdil Franciju“ („Za rubežom“, 4); „řada lokajských měst“ — německé lázně („Za rubežom“, 2); „on zvracel verše“ („Orjel-mecenat“); „skoto-ztučnovací ráz civilisace“ („Skrežet zubovnyj“); „podpakostili“, t. j. tajně zkazili („Literatory-obyvateli“); „utrobistyje ljudi“, t. j. lidé žaludka, které nazývá tamtéž (ironicky) „skutečnými kulturními lidmi“, „lidé pálení“ („Kulturnyje ljudi“, 1); „rytíř zlámaného groše“ („Provinc.“, 9); „pod rubašku zaglanut“ — mrskati („Prazdnyj razgovor“); „spinu vzbondirujut... pod rubašku smotrjat“, t. j. záda pobíjejí... pod košili hledí, t. j. bijí („Za rubežom“, 1); o šlechtickém rodu Strizených řečeno, jako o zvěři, že „je rozšířen hojně v penzenské gubernii“ („Star.“, 15); nazvání plemen v „Istorii odnogo goroda“: „golovofapy (blbecové), moržejedy (mrožežrouti), lukojedy (žrouti cibule), gužejedy (žrouti oprati), ljagušečniki (žabaři), lapotniki (vyrobci laptí — lýčených střevíců), černoňobyje (s černým patrem v ústech), prolomlennyja golovy (s rozbitými hlavami), gubošlepy (mlátící hubou), vislouchije (s převislýma ušima), kosobrjuchije (se šikmým břichem), rukosui (strkající ruce)“ atp.

Uvedeme ještě několik slov, která nejsou satirického rázu, ale jsou buď prostě složena Saltykovem, nebo slov málo užíváných, které však vynesl Saltykov ze zapomenutí tím, že jich

používal: „sjudil“ („Tašk.“, 4, črta 2); „serdobolije“ — útrpnost, soucit („Vygodnaja ženitba“, „Porfirij Petrovič“); „serdobjubije“ — srdečná, upřímná láska („Porfirij Petrovič“); „probubnilis“ — udělali úpadek („Gub. oč“, úvod); „nateňkalsja“ — opil se („Něprijatnoje posěščenije“); „nošeбноje platje“ — všední šat („Utro u Chreptugina“ a j.); „ty ně gymkaj“ — ty nebruč („Gospoža Padějkova“); „ostěrežemsja ot postupka, omračuščago našu sověst“, t. j. vystřihejme se poklesku, který by zastínil naše svědomí: zde „omračuščago“ — participium futuri, jehož vůbec se neuzívá v ruském jazyce („Dněvn.“, 5); „gorženije“ — podstatné jméno od „gorditsja“ („Monrepo“, 2); „zaviňaju“ — ve smyslu obviňují („Za rubežom“, 1); „izsobačilsja. razopsejet, něsosvětimyj“ — zkazil se, bude psem, nebývalý („Věrnij Tresor“) a j.

To byly zvláštnosti jazyka M. Saltykova, kterými se významává mezi ostatními spisovateli, i ve všech těchto zvláštnostech nutno uznati společný satirický tón, který jimi proniká a který činí Saltykova po výtce satirikem. Při uskutečňování cílů satiry projevuje Saltykov, jak jsme právě viděli, nevyčerpateľnou vynalézavost v získávání působnosti na čtenáře; rozvíjí široce své umění, vytvářeje osobité rysy svého jazyka. Jeho jazyk podrobuje se všem, i nejmenším, odstínům myšlenek a dostihuje nejvyšší uměleckosti a výraznosti, jaké jsou vůbec možné ve výtvorech toho typu, který vidíme u Saltykova.

Jako doplněk výše uvedených rysů poetického jazyka Saltykovova, které tvoří individuální jeho vlastnosti, chceme poznamenati, že kromě způsobů námi jmenovaných používal Saltykov i jiných znázorňujících prostředků: tropů, přirovnání, figur atp. Ale z používání těchto prostředků nevzešla anebo skoro nevzešla taková svéráznost, o které by bylo nutno zde se šířiti: jiná věc by byla, kdyby se jednalo o pojednání speciálně o jazyku Saltykovově, což by bylo v každém případě prací velmi prospěšnou. Ponecháváme-li stranou alegorii, široce a originálně přízpůsobenou Saltykovem, nacházíme u něho na př. ještě přirovnání a paralelismus (dědeček Matvěj Ivanovič a potomky, — „Dněvn.“, 2; hrabivec a sběrač smetany, — „Dněvn.“, 11; lidé a myši, — „Novyj Narciss“; advokátní kancelář a veřejný dům.

— „Idillija“, 4; lidský život a příroda, roční doby a stáří ruské inteligence, — „Dvorjanskija melodii“, a mn. j.), metafory („slovesný hnůj“, — „Golovlevy“, 6; „rádcové různých dvorů dříve chodili zahalení svatozářným oblakem“, — „Prov.“, 1 a j.), obyčejná opakování, pro zesílení dojmu („nudná doba, nudná literatura, nudný život“, — „Pomp.“, 10; „ani mouše neublížil“ — opakuje čtyřikrát v „Dněvn.“, 2, a ještě čtyřikrát v povídce „Bolnoje město“, 1, při čemž při čtyřnásobném opakování dvakrát píše: „mouše, mouše neublížil“; „minulosti, minulosti, vrať se, vrať se!“ — „Kulturnyje ljudi“, 1; „hořký počátek, hořké bytí, hořký konec“, — „Selskij svjaščenik“, v němž ještě je třikrát opakováno slovo „nouze“; „Agatona není!“ opakuje se sedmkrát v „Pomp.“, 8; sedmkrát se opakuje, že Juduška „se mstil“ všem, — v „Golovl.“, 6; třikrát opakovány jsou výkřiky „ubozí“ a „zlost“ v „Pošech. razsk.“, 5; tautéz: „pryč s touhami! pryč s čarovnými sny! pryč s frázemi!“; „každý bude hroziti, každý bude souditi, každý bude vykládati, co mu Bůh na srdce položil. Každý!“ — „Kruglyj god“, 1. března, atp.), opakování spojená s paralelismem (na př. v Úvodě k „Tašk.“: „u nás máme advokáty... počkejte, ještě čas nevypršel“ atd. obsahuje 4 paralely; v „Za rubežom“, 1, čteme: „u nás bez pravidel ani kroku: je ti nudno — pravidlo, veselo — opět pravidlo, sedl jsi — pravidlo, vstal — pravidlo“; v „Za rubežom“, 3, se třikrát opakuje věta: „co je vám do toho?“, a při každém opakování vždy jest uvedena nějaká životní skutečnost atp.). Sem třeba též zařaditi i hromadění synonym za účelem zesílení dojmu pomocí zavedení odstinů: „čeho se mnou všeho nedělali! vyřezávali, i uřezávali, i vykládali, i celkově zakazovali, i všenárodně oznamovali, že jsem škodlivý, škodlivý, škodlivý“, — úvod k „Měločam žizni“; v „Golovl.“, 6, najdeme několik případů nahromadění synonym: „on se omrzoval, unavoval, tyranisoval“, „on se v myšlenkách rád mučil, rozvracel, křivdili vyssával krev“; „čím jsem? červem! broučkem! fuj!“; „cosi vzdáleného, smutného, docela zapomenutého“, atp.

Nemenším svérázem než jazyk, vyznačují se poetické formy Saltykovovy. V prvním období své činnosti počal povídkami („pověsti“): „Protivorečija“, „Zaputannoje dělo“, „Brusin“. Druhé období počíná se, jak známo, „Gubernskými očerky“, které

mají formu malých povídek („razskazy“). Třebaže tato forma zcela zdařile provedena Saltykovem, přece možno tušiti, že výtvarná jeho síla a znalost života nemohly se ukójiti formou povídky, a ne bez důvodu jistý kritik¹ uvedl, že Saltykov si musí hledati nové cesty a nové formy tvorby. Cesty nové si hledá Saltykov i bez upozorňování kritiky a cestu tu nachází v „Satirach v prozě“. Jiný kritik — P. V. Anněnkov v novinářské stati² uvádí, že Saltykov už opustil pravidelnou formu povídky (razskaza), kterou se řídil v „Gub. črtách“, a vynalezl si novou formu povídkového výtvaru. Tento termín sotva by mohl uspokojiti samého Anněnkova, neboť povídka („razskaz“) jest též jev vypravování, t. j. třída povídkového (pověstvatelného) výtvaru, a podložení dreskového (rodového) názvu na místo třídního věci nepomohlo. Z této příčiny, pravděpodobně, Anněnkov v téže stati volí pro novou formu Saltykovovu nový název „publicistická beletrie“ („délovaja belletristika“). Název tento lze přijmouti, rozumíme-li jím črty a povídky s určitým sklonem k ohlasu zjevů života společnosti. Třeba si jen uvědomiti, že ohlas ten může míti dvojí formu: formu provedení v beletristickém výtvaru určité idej, nebo formu odtazitých (abstraktních) úsudků, postavených autorem do beletristického výtvaru jeho jménem nebo jménem té jednající osoby, která více než ostatní vyjadřuje myšlenky autorovy. Tím i oním způsobem pracuje Saltykov v „Satirách v prozě“ i v následujících výtvorech. Jak vidno, osvojuje si pomalu návyk používatí nejrůznějších forem poetických, jen když jimi bylo možno vyjádřiti nutnou ideu³. A tehdy se

¹ Tento kritik, který se podepsal N. B. ve sborníku „Ukrajina“, Kijev. 1858, píše: „Mně se zdá, že p. Ščedrin znásilňuje se obecně uznávanou formou povídky. Zdá se mi, že by se měl zříci uzákoněných forem i tradic slovesnosti, které dělí umělecká díla na romány, povídky, dramata atd. a pokusiti se jíti svou originální drahou“ (Děnisjuk, I, 201).

² Děnisjuk, I, str. 238.

³ V „Bibliotekě dlja čtenija“ z r. 1863, č. 8, zcela právem poznamenává E. N. Edelson při kritice „Satir v prozě“ a „Nevinných razskazů“ o Saltykovu: „Již sama forma jeho satir jest do té míry svobodná, a co do obsahu i co do manýry, nutně musela dostati originálnost a plnou nenucenost děje... Stará naše satira byla po dlouhý čas v ohledu formálním v závislosti na cizích, pečlivě vypracovaných vzorech, což beze vši pochyby omezovalo její úkoly. Svoboda N. Ščedrina i v tom ohledu dostihla krajních mezí. Povídky, vyprávěné svým

počíná vytvářeti podivuhodná, ba pestrá různost forem, které vyznačují tvorbu Saltykovovu.

A opravdu, mezi výtvořiny Saltykovovými možno pozorovati celou řadu různých poetických forem, jako:

— malé povídky („razskazy“) a črty, počítaje v tu skupinu: 1. jednotlivé povídky i celé serie jich. 2. povídky a črty jak čistě beletristického rázu, tak i publicistickou beletrii, t. j. ty črty, v nichž vedle prvků uměleckých nachází se více méně zřejmý prvek publicistický („Neviunyje razskazy“, „Satiry v prozě“ „Pomp.“, „Tašk.“, „Bolnoje město“, „Starčeskoje gore“, „Blagonam.“, „Měloči žizni“, „Pošech. razskazy“¹;

— romány a větší povídky („pověsti“): „Golovlevy“ a tři povídky prvního období;

— fantastické povídky: „Sovremennaja idillija“, „Pošech. razskazy“, 1, „Pestryja pisma“, 2;

— bajky: třebaže je Saltykov pojmenoval bajkami, ne všechny ve skutečnosti odpovídají obyčejnému pojmu bajky;

— komedie a scény: „Smert Pazuchina“, „Nedovolnyje“, „Soglašenije“, „Pogoňa za šťastjem“, „Utro u Chreptugina“;

— monology: „Skuka“, „Ozorniky“, „Nadorvannyje“ (monolog Filoveritova), „Starec“ (monolog starce), „Razveseloje žitje“ (povídka-monolog vězně), „Pervyj šag“ (po úvodu celá povídka jest vedena jménem obviněného z vyděračství);

— dopisy různého obsahu, t. j. povídky, buď ve formě dopisů („Perepiska“, „Ješče perepiska“), nebo polopublicistické úvahy jménem samého autora, ale též pod názvem dopisů: „Pisma k tětěňkě“, „Pisma o provincii“, „Pestryja pisma“;

— deníky: „Predčuvstvija... sovremennago čelověka“, „Kruglyj god“; k témuž typu deníku, ale bez přílišné péče

či cizím jménem, vyznání samých znázorněných osob, obyčejné obrazy života a scény, ba i komedie — vše se mu hodilo k vyjádření různotvárného obsahu. Jímž jsou tak bohaty jeho satiry, i podrobnému vyobrazení různých stránek ruské společnosti, očividně se měnící a často sotva zachytitelné ve svých změnách.“

¹ Samo sebou se rozumí, že ne všechny výtvořiny, zahrnuté do jednotlivých sbírek (na př. „Satiry v prozě“, „Měloči žizni“ a j.), se hodí do nadepsané rubriky: uvádím tu jen příklady a nestavím si za cíl roztříditi přesně všechny výtvořiny Saltykovovy, což jest vůbec sotva možno.

o zachování vnější formy (vynechávání dat a j.), zařaditi třeba i „Dněvnik provinciala v Petěrburgě“ a „Uběžiště Monrepo“;

— cestopisné črty: „Za rubežom“, „Kulturnyje ljudi“, 4 a 5;

— historické parodie: „Istorija odnogo goroda“; „Pomp.“, 12, — obsahují kritiku názorů význačných cizinců o pompadurech (jest to svého druhu parodie na kritiku historických pramenů);

— memoiry: „Pošehonskaja starina“;

— program baletní scény: „Domnělí nepřáteli čili lži a neboj se“ („Projekt sovremennago baleta“);

— publicistické stati s větším nebo menším přídavkem prvku beletristického: větší část sbírek: „Priznaki vremeni“, „Pisma o provincii“, „Nedokončennaja besědy“ a j. Tento beletristický prvek projevuje se předně v tom, že se někdy do stati publicistického tónu vnáší nějaká scéna nebo vyprávění¹, za druhé v tom, že tyto, jak se zdá, publicistické stati jsou prosyceny ironickými narážkami, dobře mířenými slůvky, přirovnáními, názornými výrazy, — slovem, způsoby umělecké tvorby². Tak dostáváme cosi jako směs různých žvlů — prózy a poesie, práce kritického rozumu a způsobu poetického výkladu.

Ostatně míšení různých žvlů nebo přesněji — změny rázu a forem výkladu — bylo vůbec v širokém měřítku užíváno Saltykovem: od lehkého, téměř žertovného tónu umí přecházeti k tónu vážnému a naopak, formu dialogickou mění v monolog, úvahy vystřídává vyprávěním.

Příklady změny rázu nebo tónu a forem výkladu:

— povídku o psaní korespondence venkovskými úředníky („Litěratory-obyvatěli“) mění autor úvahou obecného rázu o úloze a významu literátů-občanů;

— v črtě: „Naš gubernskij děn“ po třech rázných a živých

¹ Do 5. „Pisma o provincii“ vložena jest beseda revisora s úředníky o záležitostech zmizelých a úředníky skrytých; do pisma 9. vloženy besedy cizince s domorodými obyvateli; ve 4. hlavě „Itogů“ nacházíme dvě scény satirického rázu (rozmluvy autorovy se čtyřmi úředníky a Kozelkovem) atp.

² Viz na př. črty: „Sila sobytij“, „Samodovolnaja sovremennost“, „Literaturnoje položenie“, „Skrežet zubovnyj“ a j.

scénách následuje abstraktní úvaha o příčinách ztráty duševního klidu a správného chodu činnosti u vyšších guberniálních úředníků;

— v náčrtku „Skrežet zubovnyj“ úvahy autorovy přerušuje vložená povídka o jeho snu;

— „Dněvn.“, 5: po vypravování Prokopově o zavedení důchodové daně a obecné vojenské povinnosti následují úvahy autora „Dněvníku“ o sdělení Prokopově; 7. hlava téhož „Dněvníku“ povážných úvahách o tehdejší období a o „sběratelích smetany“ dává pokračování povídky o zážitcích autora „Dněvníku“;

— v „Monrepo“ povídka majitele Monrepo o něm samém pomíchána jest úvahami obecného rázu, při čemž 5. hlava jest vyplněna pouze takovými úvahami;

— v náčrtku „V pogoňu za idealami“ („Blagonam.“, 15) po úvahách o tom, že se v Rusku zmateně chápe pojem státu, autor přechází v tón beletristy a vypráví několik příkladů a potom zakončuje opět črtu tónem publicisty;

— v 3. hlavě „Golovlevých“ přerušuje autor své vypravování a uvádí objasnění povahy Judušky a srovnání ruských licoměrců s francouzskými;

— „Pestryja pisma“ jsou skutečně velmi pestrá, neboť zde současně s obecnými úvahami jsou i besedy s Archimedovem a Podchalimovem, i alegorická povídka o Peredrjagu a medvědech, rozkošný žanrový obrázek v podobě povídky o Okoncových, i polofantastické vyprávění o „Spolku protireformních buřičů“ atd.;

— v „Star.“, hl. 6, přerušuje se obecný tón memoirový vložením úvahy o výchově dětí a vůbec o chování se k dětem.

Vedle zmíněných výtvorů jest mnoho povídek a náčrtků („Gub. očerki“, „Bolnoje město“, větší část knihy „Měloči žizni“ a j.), v nichž celý výklad zachovává určitou formu uměleckého vyprávění, bez jakéhokoli příměsku prvku úvahového. I zde ostatně možno pozorovati autorovu osobitost v tom, že místo sebe dává mluvit osobám jiným: sem náleží obě povídky podúředníka v „Gub. črtách“, „Neumělyje“ (skoro celá tato črta skládá se z vyprávění Golenkovova), „Matuška Mavra Kuzmovna“ („ze zápisků Filo-veritova“, t. j. jeho jménem). Tento způsob neusnadňoval autoru práci, ale dělal ji složitější, neboť bylo třeba velikého umělce, aby dal tón vyprávění hovící, který by se podobal řeči nějakého před-

reformního úředníka. Táž obtíž vyskytla se i při výše uvedeném způsobu, při uvedení spolubesedníků autorových do textu spisů: Prokop, Glumov, Tébeňkov, Plěšivcev, Archimedov, Neugodov a j. museli mluvit každý svým jazykem, který by se lišil od jazyka spolubesedujícího autora.

Kromě právě uvedených případů změny rázu vyprávění z tónu beletristy v tón publicisty a naopak, třeba si ještě všimnouti u Saltykova dosti častých případů přerušeni výkladu různými vsuvkami, většími nebo menšími, a mnohdy i změny formy výkladu, dostavující se s těmito vsuvkami. Sem patří tyto případy:

— přechod povídkové formy výkladu v dramatickou — v dialog: viz povídka „Neprijatnoje posěščenije“ („Gub. očerki“); v knize „Za rubežom“ mají dialogy: „Chlapec v kalhotách a chlapec bez kalhot“ (hl. 1), „Graf i reporter“ (hl. 3), „Toržestvujuščaja sviňja ili razgovor svinji s pravdoju“ (hl. 6); do „Svjatočného razskazu“ („Gub. očerki“) vložena jest „intermedija v licách“ (intermedie v osobách) pod záhlavím: „Nevygodnyj nos“; do „Sovremenné idillije“ (hl. 24) jest vložena scéna „Zlopolučnyj piskar, ili drama v kašinskem okružnom sudě“; polobelectrická črta „Po časti ženskago voprosa“ („Blagonam.“, 9) končí se pěti malými scénami (po 10—12 řádcích) — rozhovory „ve skupinách“;

— jindy se zachovává vypravovací forma povídky a vsuvky jsou samy o sobě jakými episodickými povídkami atp.: povídka „Případ v Abrucekých horách“ jest vložena do náčrtku „Prevraščenije“ („Blagon.“, 6); do črty: „Otéc a syn“ jsou vloženy dvě povídky, složené generálem Utrobiným; celá 6. hlava „Idill.“ jest vložena povídkou Iv. Iv. Očiščeného; ve 20. hl. téže „Idill.“ nacházíme: „pohádku o ohnivém představeném“, „popis života kupce Paramonova“ (v podobě seznamu daných jím úplatků za dobu jeho života), feuilleton — „Vůdce umů“ a povídku „Oleňka“; do náčrtku „Skrežet zubovnyj“ jest vložena „Sen o ruském Ivánkovi“;

— Saltykov často přerývá svou řeč citáty z ruských národních písní a veršů duchovních: viz povídka „Razvesěloje žitje“, „Idill.“, 1 a 22, „Star.“, 13, a j.; ale ještě častěji nacházíme veršované citáty z různých básníků: Derža-

vina, Puškina, Jeršova, Lermontova, Huga a j.; takové případy nacházíme v těchto spisech: „K tět.“, 5; „Pochorony“; „Děti Mosky“, 1; „Idill.“, 1, 2, 4; „Kruglyj god“, 1. března, 1. srpna, 1 prosince (v poslední hlavě — na 4 místech); „Nedokončennyja besědy“, 1, 8; „Měloči“, úvod; „Star.“, 12, a j.;

— do črty „Naši glupovskija děla“ jest vložen deník statkáře Ržaniščeva;

— stati novinářské vloženy jsou do 6. hlavy „Dněvn.“ (stat Neskladina), v „Uměr.“, č. 1, hl. 4, a č. 2, hl. 3 (do poslední hlavy vložena jest parodie na vojenské korespondence Trjapičkiných-očevidičích), v črtě „Litěratory-obyvatěli“;

— dopisy¹, oběžníky a stanovy², též cestovní žurnál výpravy kupce Paramonova³ a zprávy statistické⁴ doplňují pestré různorodé vsuvky, jimiž se vyznačují výtvořiny Saltykovovy.

Bohatství poetické řeči a různotvárnost forem, kterých používá, nutí nás nejen uznati Saltykova za jednoho z větších ruských spisovatelů druhé poloviny XIX. stol., ale položití ještě i všeobecnou otázku o určení pojmu satiry vůbec. Jde o to, že obyčejná určení satiry, zejména ve školních učebnicích (zvláště v ruských učebnicích t. zv. teorie slovesnosti), nazývá ji zjevem lyrického básnictví, lišícim se od ostatních druhů lyriky (ódy, elegie a j.) didaktickým rázem; jindy k tomu přidávají teoretikové poetické tvorby, že satira bývá dvojitá: horlící a smějící se. Možno-li jakžtakž dělit satiru na horlící a výsměšnou (ač na př. vzhledem k satirám Saltykovovým vznikají velké nesnáze, neboť někdy nelze rozlišiti, kde přestává smích a kde se začíná rozhorlenost), přece otázku o zařazení satiry mezi výtvořiny lyriky, myslím, jest třeba řešiti jinak. Má-li skutečně satira někdy formu povídky, črty, nebo dokonce románu (u Saltykova, Swifta, Rabelaise a dokonce i u Horatia, jako jest známá satira o setkání s mluvkou), a jindy mění se v komedii („Smert Pazuchina“ od Saltykova, komedie od Fonvizina, od Gribojedova), splývá-li konečně též s prosaickými úva-

¹ Na př. „Kruglyj god“, 1. října, a j.

² „Idill.“, 8; „Dněvn.“, 5; „K tět.“, 13, a j.

³ „Idill.“, 16.

⁴ Tamtéž, 26.

hami, které oživuje ostrovtipem, cílevědomým výsměchem, — jak možno řaditi ji neodvolatelně mezi zjevy lyrické? Množství forem Saltykovovy satiry, zdá se, že dává právo řešiti tuto otázku záporně, t. j. je nutno uznati, že satira není samostatnou poetickou formou či zvláštním jevem lyrické poesie, nýbrž něčím jiným: satira jest výraz určité nálady, pronikající výtvor určitého autora. Podstatou této nálady jest nespokojenost autorova se soudobým životem (celým neb částí) a uvědomění si jeho temných stránek; odtud však vyplývá přání autorovo ukázati nedostatky života a někdy i prostředky k nápravě a žádoucí ideál. Náladu ta se projevuje zevnějším způsobem — výsměchem, nevolí, hněvem, může však býti vyjádřena nejen ve formách lyriky, ale i eposu nebo dramatu, krátce libovolnou poetickou formou, což skvěle dokázal Saltykov¹.

Satira nemá býti považována pouze za poetickou formu, nýbrž za prvek slovesných výtvorů, postavený na roveň s prvky vyprávění, úvah atp. Více či méně patrná přítomnost tohoto živlu v jakémkoli výtvoru dává nám právo nazvat jej satirickým — stejně, jako převládání prvku popisného nebo vypravovatelského vede k pojmenování výtvoru popisným neb povídkovým (při čemž jest lhostejno, je-li výtvor poetický nebo prosaický). Satira jest ovšem blízká tak zvané lyrice, t. j. výrazu osobních, duševních emocí autora; nazývati ji však pouze jevem lyriky bylo by nesprávné, třeba už jen proto, že do satiry není vložen jen výraz citů autora, nýbrž i úsudky o určitých životních zjevech, při čemž tyto úsudky vyzdvihují se často nad fakta i vývody z nich, dokonale potlačující osobní city autorovy do pozadí.

V každém případě otázku o postavení satiry v řadě jiných poetických jevů třeba podrobiti vážné přehlídce a kritice. Jest jasno (třeba z příkladu o otázce satiry), jak velice potřebujeme hlubokého a důkladného propracování otázky o jevech poetické tvorby a jejich pojmenování: vždyť v tomto pojmenování spokojujeme se často ještě i teď termíny vytvořenými div že ne v době scholastiky.

¹ Srovn. v satirických časopisech Jekatěrininské epochy („Trutěň“, „Živopisec“ a j.) satiry v podobě vyhlášek, receptů, úloh, slovníků módních slov, dopisů, povídek atp.